e-makâlât

Mezhep Araştırmaları Dergisi

Journal of Research of İslamic Sects

e-ISSN: 1309-5803
Cilt | Volume: 19 • **Sayı | Number:** 1
Haziran | June 2026

Stanislav Mihayloviç Prozorov'un İslam Algısı: Yöntemsel Çerçeve

Stanislav Mikhailovich Prozorov's Conception of Islam: A Methodological Framework

Abdullazhon ABDULLAEV
Sorumlu Yazar | Corresponding Author
Doktora Öğrencisi | PhD Student
Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Mezhepleri Tarihi
Erciyes University, Institute of Social Sciences, History of Islamic Sects
Kayseri, Türkiye
https://orcid.org/ 0000-0003-2108-9844
abdullah.academy94@gmail.com

Muharrem AKOĞLU
Prof. Dr. | Prof. Dr.
Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Bölümü, İslam Mezhepleri Tarihi
Erciyes University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, History of Islamic Sects
Kayseri, Türkiye
https://orcid.org/ 0000-0002-2185-3032
akoglu@erciyes.edu.tr

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article
Başvuru | Submission: 17.12.2025
Kabul | Accept: 20.01.2026
Yayın | Publish: 30.06.2026
DOI: https://doi.org/10.18403/emakalat.1844261

Atıf | Cite As

Abdullaev, Abdullazhon – Akoğlu, Muharrem. "Stanislav Mihayloviç Prozorov'un İslam Algısı: Yöntemsel Çerçeve". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 19/1 (Haziran 2026), 76-97.
https://doi.org/10.18403/emakalat.1844261

Not | Note

Bu çalışma, Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından SDK-2022-11777 numaralı proje kapsamında desteklenen doktora tezinden üretilmiştir.
This study is derived from a PhD dissertation supported by the Scientific Research Projects Unit of Erciyes University (Project No. SDK-2022-11777).

Yazar Katkı Oranları:
Araştırmanın Tasarımı: Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
Araştırma-Veri Analizi-Doğrulama: Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi: Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
Değerlendirme: Bu makale iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi ve değerlendirildi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.
Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Bildirim: https://dergipark.org.tr/tr/pub/emakalat/policy
Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contribution Rates:
Conceptualization: Author-1 (%50) - Author-2 (%50)
Data Curation: Author-1 (%50) - Author-2 (%50)
Investigation-Analysis-Validat: Author-1 (%50) - Author-2 (%50)
Writing: Author-1 (%50) - Author-2 (%50)
Writing - Review & Editing: Author-1 (%50) - Author-2 (%50)
Review: This article was reviewed and evaluated by two external reviewers using a double-blind peer review model. It was confirmed that it did not contain plagiarism by performing a similarity scan (Turnitin).
Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.
Complaints: https://dergipark.org.tr/tr/pub/emakalat/policy
Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.
Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.
Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Bu çalışmada Rus oryantalist Stanislav Mihayloviç Prozorov'un (1938–) İslam'a yönelik bilimsel metodolojik yaklaşımı, tarihçilik anlayışı, Arap-İslam kaynaklarındaki isnâd zincirlerinden bilgi çıkarma ve işleme yöntemi ile İslam'a ilişkin terimlerin Rusçaya aktarımında esas aldığı ilkesel tutum sistematik biçimde incelenmektedir. Müellifin entelektüel zemininin ateist propagandaya dayanan Sovyet rejimi dönemi şartlarında oluşmasına rağmen, temel metodolojik ekseninin sonraki çalışmalarında da büyük ölçüde devamlılık gösterdiği gözlemlenmektedir Prozorov'un İslam tasavvuru, İslam'ı temel esasları ile tarihsel ve bölgesel tezahürlerini birlikte içeren ideolojik bir sistem olarak ele alma anlayışına dayanmaktadır. Bu yaklaşım, İslam'ı Kur'ânî-Peygamberî dönem, doktriner ayrışma ve çoğullaşma süreci ile bölgesel İslam evresi olmak üzere üç safhada okuyan metodolojik tasnifinin teorik temelini oluşturmaktadır. Onun bilimsel metodolojisinin İslam'ın beşer ürünü olduğu ön kabule, sekülerlik ilkesine, göreli objektiflik anlayışına ve eleştirel tarihçilik yaklaşımına dayandığı çıkarımı yapılmaktadır. Çalışmada ayrıca Prozorov'un tasvirî tarihçilik yöntemi, bağlamsal-tarih yaklaşımı ve klasik Arap-İslam kaynakları ile modern dönem Batı ve Doğu araştırma literatürüyle çalışma pratiği örnekler üzerinden eleştirel ve karşılaştırmalı biçimde değerlendirilmiş; bu çerçevede yönteminin güçlü ve zayıf yönlerine işaret edilmiştir. Arapça özel isim ve terimlerin Rusçaya aktarımında benimsediği metodun, St. Petersburg oryantalizm ekolünün bağlamsal çeviri yöntemiyle uyumlu bir çizgide ilerlediği ve bilhassa geç dönem çalışmalarında daha olgun bir terminolojik tutarlılığa ulaştığı kanaatine varılmıştır. Bunun yanında, müellifin Şiî tarih yazıcılığı tarihinin inşasında temel bir araç olarak kullandığı beş aşamalı yöntem ele alınmıştır. İsnâd zincirlerinden sistematik bilgi çıkarmaya dayanan bu metodolojinin, niceliksel ve niteliksel tasnif yoluyla erken dönem İslam tarihçiliğine dair birtakım meselelerin analizinde kullanılabilirliği saptanmıştır.

Anahtar Kelime: İslam Mezhepleri Tarihi, Stanislav Mihayloviç Prozorov, St. Petersburg Oryantalizmi, İslam Tarihçiliği Metodolojisi, İsnâd Analizi.

Abstract

This study systematically examines the scientific methodological approach of the Russian Orientalist Stanislav Mikhailovich Prozorov (1938–) to Islam, his understanding of historiography, his method of extracting and processing data from isnād chains in Arabo-Islamic sources, and the principled stance he adopts in the translation of Islamic terms into Russian. Although Prozorov's intellectual formation took shape under the conditions of the Soviet regime, it is observed that the core methodological axis of his scholarship exhibits a high degree of continuity in his later works. Prozorov's conception of Islam is grounded in an understanding of Islam as an ideological system that encompasses both shared foundational principles and their historical and regional manifestations. This perspective constitutes the theoretical basis of his methodological classification of Islam into three stages: the Qurʾānic–Prophetic period, the phase of doctrinal differentiation and pluralization, and the stage of regional Islam. It is argued that his scientific methodology rests on the presupposition of Islam as a human product, the principle of secularity, a notion of relative objectivity, and a critical historiographical approach. The study further offers a critical and comparative evaluation of Prozorov's descriptive historiographical method, his contextual-historical approach, and his engagement with classical Arabo-Islamic sources as well as modern Western and Eastern scholarship, highlighting both the strengths and limitations of his methodological framework. It is concluded that his approach to rendering Arabic proper names and technical terms into Russian follows a trajectory consistent with the contextual translation method of the St. Petersburg school of Orientalism and that his later works display a more mature level of terminological coherence. In addition, the five-stage method employed by Prozorov as a primary tool in the reconstruction of Shiʿi historiography, which is based on the systematic extraction of data from isnād chains, is examined, and its applicability to the analysis of certain issues in early Islamic historiography through quantitative and qualitative classification is determined.

Keywords: History of Islamic Sects, Stanislav Mihaylovich Prozorov, Saint Petersburg Orientalism, Methodology of Islamic Historiography, Isnād Analysis.

Giriş

Sosyal ve beşerî bilimlerde yürütülen araştırmaların, araştırmacının kimliği ile içinde bulunduğu sosyo-kültürel ve politik çevreden tamamen bağımsız şekilde yapılması mümkün olmadığından subjektif olması muhtemeldir. Bu sebeple literatürde "sosyal bilimlerde iki kere iki dört etmez" ifadesine sıkça vurgu yapılır. Araştırmacının benimsediği yöntem ile içinde yetiştiği tarihsel ve kültürel bağlam arasındaki ilişki, bilhassa din ve mezheplerle ilgili çalışmalarda belirgin ve üzeri örtülemez bir olgudur. Dolayısıyla, Prozorov'un İslam anlayışını, benimsediği bilimsel metodolojiyi ve araştırma prensiplerini sistematik biçimde analiz etmek; akademik yönelimini ve entelektüel duruşunu doğru konumlandırmak, değerlendirmelerini ise adil ve yerli yerinde kavramak bakımından elzemdir.

Tam adı Stanislav Mihayloviç Prozorov (Voronej/SSCB, 21.01.1938–) olan müellif, Leningrad/St. Petersburg oryantalizm ekolünün önde gelen temsilcilerinden biri olup Rus akademik İslam araştırmaları (*klassiçeskoye islamovedeniye*) disiplininin kurucu ve sistemleştirici isimleri arasında yer alır. Prozorov ilmî faaliyetlerine, yetişip büyüdüğü Sovyetler Birliği'nin hüküm sürdüğü bir dönemde başlamış ve rejimin dağılmasından sonra da akademik

çalışmalarını sürdürmüştür.[1] Bilhassa vurgulanması gereken husus, onun entelektüel portresinde metodolojik temellerin büyük ölçüde Sovyetler döneminde teşekkül etmiş olmasıdır. İlk çalışmalarıyla son dönem eserlerinde yöntemsel anlamda ilkesel olarak birtakım farklılıkların var olduğu gözlemlenmektedir. Bu bağlamda önceden tercih ettiği bazı kavramları gözden geçirmiş ve bir kısmını sonraki çalışmalarında başka terminolojilerle tashih etmiştir. Fakat bu farklılıklar köklü bir değişimden ziyade gelişim ve derinleşme olarak okunmalıdır. Ezcümle, onun kaleme almış olduğu bütün ilmî çalışmaların, Sovyet döneminde edindiği metodolojik zemin üzerine inşa edildiği ifade edilebilir.

Prozorov'un araştırmaları, Sovyet oryantalizmine yön veren ateizm ideolojisiyle uyumlu olsa da onun eserlerinde açık ve sistematik bir ateizm propagandasına rastlanmaz. Yalnızca bir kitabı bu anlamda istisna teşkil eder.[2] Bu bağlamda, akademik Rus İslam araştırmalarının Tanrı'nın varlığı meselesinde ne reddiyeci ne de iman merkezli bir yaklaşım benimsediği ifade edilmektedir.[3] Diğer yandan, müellif İslam araştırmalarında tavır itibarıyla sekülerlik ve tarafsızlık prensiplerine sadık bir çizgi gözetir. İslam'ı tarihsel ve toplumsal bir vakıa olarak konumlandırarak onu dinî önyargılardan bağımsız bir bilimsel inceleme mevzuu haline getirir. Onun, İslam araştırmaları içerisindeki farklı alanlarda benimsediği usûl ve esaslar, İslam'a dair bu temel bakış açısıyla uyumlu bir mahiyet arz etmektedir. Bununla beraber, araştırma alanına göre, ilgili sahaya mahsus farklı metodolojik araçlar geliştirmesi de söz konusudur. Bu bağlamda, Kur'an-ı Kerim meali çalışmalarında "bağlamsal çeviri" yöntemini savunduğu, fikir ve mezheplere mahsus şahıs adları ile özel terimlerde ise aslî formlarına mümkün mertebe sadık kalınarak aktarılmasını benimsediği ve Şiî tarih yazıcılığı ile ilgili çalışmalarında isnâd analizine dayalı özgün bir metot uyguladığı gözlemlenmektedir. Ayrıca, tarih ve kaynak çalışmaları disiplinlerinin genel yöntem ve ilkelerine dayandığı; birincil kaynakları esas alan, çağdaş araştırmalardan yoğun biçimde yararlanan, yazma eserleri mukayeseli biçimde inceleyen ve kavramları tarihsel bağlamları içerisinde ele alan bir inceleme paradigmasını takip ettiği anlaşılmaktadır.

Hâlihazırdaki bu çalışmada Prozorov'un İslam'a yönelik bilimsel metodolojik perspektifi, tarihçilik anlayışı, Arap-İslam kaynaklarındaki isnâd zincirlerinden bilgi çıkartma ve işleme yöntemleri ve ayrıca terimleri Rusçaya çeviri yaklaşımı sistemli biçimde ele alınmıştır. Prozorov'un çeşitli eserlerinde yer alan doğrudan ifadeler, konu anlatımları ve açıklamaları ile öğrencisi Alikber Kalabekoviç Alikberov'un (28.04.1964–) doğrulama niteliği taşıyan çalışmasındaki tespit ve değerlendirmeleri, araştırmayı doğal biçimde mezkûr meselelere yönelten temel kaynaklar olmuştur. Bu verileri aktarım, çıkarım ve karşılaştırmalı sunum yöntemleriyle ve ayrıca görece olumlu ve eleştirel tespitler içerecek şekilde incelemeye gayret ettik. Bu bağlamda, Prozorov'un bilimsel metodolojik yaklaşımını masaya yatırdığımız ilk bölümde; St. Petersburg merkezli Rus akademik İslam araştırmaları tanıtılmış, İslam'ı ideolojik bir sistem olarak ele alışı ile İslam'ı tarihsel süreçte üç safhada değerlendiren tasnifi izah edilmiş ve son olarak bu yaklaşımın diğer metodolojik perspektiflerden ayrıştığına değinilerek tespit edilen dört temel prensibe dayandığı ortaya konulmuştur. Tarihçi kimliğine odaklandığımız ikinci bölümde; tarihçiliğinde takip ettiği tasvirî yöntem, bağlamsal-tarih yaklaşımı ile kaynak ve literatürle çalışma pratiği örnekler üzerinden kritik ve karşılaştırmalı değerlendirmeye tabi tutulmuş; başarılı ve başarısız gördüğümüz yönlerine değinilmiştir. Üçüncü bölümde, Arapça özel isim ve kavramların Rusçaya aktarırken benimsediği ilkesel yaklaşım ile bağlamsal çeviri anlayışında zaman içinde ortaya çıkan dönüşüm örnekler üzerinden açıklanmıştır. Son

---

1 Kendisiyle Eylul 2022'de St. Petersburg'daki evinde yaptığımız görüşmede, ilerlemiş yaşına rağmen ilmî üretimine devam etme kararlılığını sürdürdüğü tarafımızca gözlemlenmiştir. Prozorov'un hayatı ve ilmî kişiliği hakkında malumat almak için otobiyografisine bk.: Stanislav Mihayloviç Prozorov, "Vmesto vvedeniya: Avtobiografiya, Spisok nauçnıh trudov", *Ars Islamica: v çest Stanislava Mihayloviça Prozorova (Ars Islamica: in honor of Stanislav Mikhailovich Prozorov)*, ed. Mihail Borisoviç Piotrovskiy - Alikber Kalabekoviç Alikberov (Moskva: Nauka, 2016), 23-41; Abdullazhon Abdullaev, "Rus Oryantalist S.M. Prozorov'un (1938–) Hayatı ve Entelektüel Kişiliği", *10th International New York Academic Research Congress on Social, Humanities, Administrative, and Educational Sciences Proceedings Book* (Türkiye: BZT Turan Publishing House, 2024), 859-869.

2 Mihail Borisoviç Piotrovskiy - Stanislav Mihayloviç Prozorov (ed.), *İslam: Slovar ateista* (Moskova: Politizdat, 1988).

3 Alikber Kalabekoviç Alikberov, "Rossiyskoye islamovedeniye, yego predmet i mesto v sisteme gumanitarnıh znaniy (Po sledam odnoy nauçnoy diskussii)", *Ars Islamica: v çest Stanislava Mihayloviça Prozorova (Ars Islamica: in honor of Stanislav Mikhailovich Prozorov)*, ed. Mihail Borisoviç Piotrovskiy - Alikber Kalabekoviç Alikberov (Moskva: Nauka, 2016), 67.

bölümde kaynaklardaki isnâd zincirlerinden düzenli şekilde veri çıkarma ve işleme esasına dayanan beş aşamalı yöntemin, müellif tarafından Şiî tarih yazıcılığı tarihinin yeniden inşasında kullanıldığı ve bu metodolojinin niceliksel-niteliksel veri tasnifi sayesinde erken dönem İslam tarihçiliğine ilişkin birçok temel meselenin aydınlatılmasına imkân verdiği tespit edilmiştir. Ortaya konulan bu genel çerçeve doğrultusunda müellifin metodolojik yaklaşımının tafsilatlı incelemesine geçilebilir.

1. Bilimsel Metodolojik Yaklaşımı

1.1. İslam Araştırmaları

Prozorov'un "bilimsel metodolojik yaklaşımı"nı tespit edip ortaya koyarken öncelikle onun "klasik", "bilimsel" yahut "akademik" vasıflarıyla nitelendirdiği "İslam araştırmaları" (*islamovedeniye*)[4] hakkında kısa bir çerçeve sunmak gerekir. Bağımsız bir disiplin olarak Leningrad/St. Petersburg merkezli Rus akademik İslam araştırmaları, Rusya Federasyonu (eskiden SSCB) Yüksek Tasdik Komisyonu tarafından belirlenen 07.00.09 "Tarih Yazımı, Kaynak Çalışmaları ve Tarih Araştırma Yöntemleri (*İstoriografiya, istoçnikovedeniye i metodı istoriçeskogo issledovaniya*)" uzmanlık alanı kapsamında yer alır. Kökleri imparatorluk dönemi oryantalizmine kadar uzanan bu gelenek, Prozorov ile meslektaşlarının katkılarıyla kurumsallaşmış; eğitim, uzman yetiştirme ve araştırma faaliyetleri ise "7-14. yüzyıllarda İslâm Tarih Yazımı ve Kaynak Çalışmaları (*İstoriografiya i istoçnikovedeniye islama VII-XIV vv.*)" programı çerçevesinde Rusya Bilimler Akademisi'nin St. Petersburg Doğu El Yazmaları Enstitüsü[5] ile St. Petersburg Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi bünyesinde yürütülmektedir.[6]

Rus İslam araştırmaları, geniş bir konu yelpazesine, kendine özgü kavram aygıtı ve metodolojik ilkelere haiz bir disiplindir. Prozorov'a göre akademik İslam araştırmalarının ana inceleme alanları, İslam'ın doğuşu, Hz. Muhammed'in hayatı ve vahiy olgusu, Mushaf tarihi ve Kur'an çalışmaları (*koranistika*), hadis araştırmaları (*hadisovedeniye*), İslam hukuku (*pravovedeniye*), itikadî alan (akaid, kelâm ve İslam mezhepleri tarihi), tasavvuf (*musulmanskiy mistitsizm*) ve İslam muamelât ve kültürü (*ibadet, ritüel, mimari vb.*) gibi alanlardan oluşmaktadır.[7] Alikberov, bu alanın kendi metodolojisi, tarih yazımı, kavramsal çerçeve ve transliterasyon sistemiyle Rusya'da müstakil bir disipline dönüştüğünü belirtir ve Prozorov'u, Mihail Borisoviç Piotrovskiy (09.12.1944–) ile birlikte "St. Petersburg klasik İslam araştırmaları ekolü"nün en önemli temsilcileri şeklinde tanımlar.[8]

Prozorov'a göre Rus İslam araştırmalarının amaç ve görevleri, devlet ve toplumun iç ve dış çıkarlarına hizmet edecek şekilde İslam ve Müslümanların manevi değerleri hakkında tarafsız ve güvenilir bilgi üretmektir. Bu bilgi, tarihsel gerçekler gizlenmeksizin, dinî şahsiyetler ve doktrinler idealize edilmeden, itikada dair meselelerin hakikati hakkında hüküm vermekten ve değer yüklü yargılardan özellikle kaçınan bir yaklaşımla, muhatabın rahatlıkla algılayabileceği bir dilde sunulmalıdır. Dolayısıyla ateizm propagandası yapmak ya da İslam'ı tenkit etmek bu disiplinin vazifeleri arasında bulunmaz.[9] Alikberov, bu disiplinin, Rusya'daki yerli Müslüman ilahiyat mektebinin yeniden oluşturulmasında stratejik bir işleve sahip olduğunu açıkça vurgular ve bu bağlamda tarihsel yerli ilmî geleneklerden istifade edilse de Rus akademik İslam araştırmalarının birikimine dayanmayan bir yerli Müslüman ilahiyat okulunun sağlam temellere kavuşamayacağını öne sürer.[10]

---

4 Stanislav Mihayloviç Prozorov, *Klassiçeskoye islamovedeniye (Vvedeniye v islamovedeniye)* (Sankt Peterburg: Vostoçnıy fakultet SPbGU, 2009), 10.

5 Önceki adı Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Leningrad Şubesi idi.

6 Stanislav Mihayloviç Prozorov, "İstoki, problemı i zadaçi rossiyskogo akademiçeskogo islamovedeniya", *Pismennıye pamyatniki Vostoka* 16/4(39) (2019), 19-26; Alikberov, "Rossiyskoye islamovedeniye", 71-72.

7 Prozorov, *Klassiçeskoye islamovedeniye (Vvedeniye v islamovedeniye)*, 10.

8 Alikberov, "Rossiyskoye islamovedeniye", 71.

9 Stanislav Mihayloviç Prozorov, *İslam kak ideologiçeskaya sistema* (Moskova: Nauka (Vostoçnaya literatura), 2004), 400; Stanislav Mihayloviç Prozorov, *İslam kak ideologiçeskaya sistema II* (Moskova: Nauka (Vostoçnaya literatura), 2016), 188, 203; Prozorov, "İstoki, problemı i zadaçi rossiyskogo akademiçeskogo islamovedeniya", 24; Stanislav Mihayloviç Prozorov, "Rol akademiçeskogo islamovedeniya v sfere islamovedçeskogo obrazovaniya i prosveşeniya", *Ex Oriente lux: Sbornik statey k 75-letiyu Mihaila Borisoviça Piotrovskogo* (Sankt-Peterburg: İzdatelstvo Gosudarstvennogo Ermitaja, 2019), 170; Stanislav Mihayloviç Prozorov, "Zametki ob islame", *İslamovedeniye* 1(7) (2011), 76, 78; Alikberov, "Rossiyskoye islamovedeniye", 68.

10 Alikberov, "Rossiyskoye islamovedeniye", 71-72.

Prozorov açısından İslam araştırmalarının klasik ya da akademik şeklinde vasıflandırılması, bu disiplinin kendine özgü ayırt edici niteliklere sahip olmasıyla doğrudan ilişkili olup üç temel özelliğiyle öne çıkmaktadır. Bu arada, araştırmacının sahip olması gereken söz konusu nitelikler araştırmada uygulanması gereken şartlar olarak da okunmalıdır. Bunlardan ilki, araştırmanın geniş kaynak tabanı ile klasik/orijinal arabiyografik eserlere dayanması ve bu metinlerin içeriğindeki kavramların tarihsel ve bağlamsal bir analize tabi tutulmasıdır. Burada müellif tarafından araştırmacının çağdaş araştırmalar dahil özgün içerikli materyallere sahipliği ile birlikte kaynak çalışmaları ve tarih yazımı alanlarındaki uzmanlığına dikkat çekilmektedir. İkincisi, İslam'ın dini sistem olarak özgünlüğünü yansıtacak kavramsal çerçevenin çizilmesidir. Buna göre, araştırmacının İslam ve İslam araştırmalarına dair terminolojik çerçeveye sahip olarak İslam'ın dini yapısının özgünlüğünü ve temel esaslarını doğru bir biçimde yansıtması gerekir ki Rus İslam araştırmaları bu kavramsal araç gereksinimini geliştirmiş bir disiplindir. Yazarın bu durumda, araştırmacının İslam'ın mahiyeti ve araştırılması konusundaki bilgi birikim ve derin vukûfiyetinin gerekliliğine vurgu yaptığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, araştırmacının hem İslam kavramlarına ve ilgili tarihsel terminolojiye hem de Rus akademik İslam araştırmalarında geliştirilmiş karşılıklarına hâkim olması bir zorunluluktur. Bu disiplinin kendine münhasır son özelliği ise İslam'ı, ortak esasları farklı yorum biçimlerinin temelini oluşturan ve bu yönüyle kendi başına yeterli bir ideolojik sistem olarak ele alan bilimsel metodolojik yaklaşımdır. Bu metodolojik yaklaşım, araştırmacının, İslam'ın tarihsel bağlamda dini ve ideolojik bir sistem olarak işleyiş mekanizmasını kavramasını sağlar.[11]

1.2. Prozorov'a Göre; İdeolojik Bir Sistem Olarak İslam

Prozorov'un bilimsel metodolojik yaklaşımının özü, İslam'ı tarihsel süreçte teşekkül etmiş ve sahip olduğu özellikleriyle kendi içinde söylem farklılıkları üretip barındırabilen ve varlığını kendi başına sürdürebilen bir ideolojik sistem olduğu anlayışına dayanır. Dolayısıyla yazarın İslam'ın doğuşu, gelişimi ve çeşitli yorum biçimlerindeki tezahürüne dair değerlendirmeleri, metodolojik yaklaşımının da bir parçası niteliğindedir.

Prozorov'a göre İslam'ın doğuşu, Arapların yeni toplumsal ilişkilerine tekabül eden dini-toplumsal bilincin doğal bir aşamasıdır. Buna göre Kur'an'daki dini, hukuki ve ahlaki normlar, Arap toplumunun yeni varoluş şartlarına uyumunun bir ifadesidir. Bu bağlamda, İslam'ın Yahudilik ve Hristiyanlıkla benzerlikleri ise bölgedeki ortak manevî birikim ve kültürel devamlılıkla izah edilmelidir. İslam'ın doğuşuyla ilgili, "toplumsal terminolojinin değişimi, yeni bir topluma geçişte bilincin yeniden inşasıdır" ile "yeni dünya görüşü, toplumsal bilincin gelişiminde yeni bir aşamadır" tespitleri Prozorov'un bilimsel yaklaşımında önemli bir yer tutmaktadır.[12] Dolayısıyla yazar açısından İslam, bir ideolojik sistem olarak aşağıda değineceğimiz birtakım özelliklerini bu dönüşüm sürecinde kazanmıştır.

Prozorov, İslam'ın gelişimi, mezheplere ayrılışı ve fikir çeşitliliği barındırmasını da aynı metodolojik yaklaşım çerçevesinde ele alır. Bu yaklaşıma göre İslam, kendi bünyesinde çeşitli yorum biçimlerini doğurabilen, farklılıkları içkin olarak barındıran ve bu suretle süreklilik kazanabilen dinamik bir ideolojik yapı mahiyetindedir. Buna bağlı olarak nüzul döneminden günümüze kadar ortaya çıkan bütün itikadî ve siyasî hareketler ile fırkalar, fıkhî mezhepler, felsefî ekoller ve tasavvufî oluşumlar, onun bilimsel metodolojik yaklaşımının tabii bir gereği olarak İslam'ın bizzat kendisi şeklinde değerlendirilmelidir. Ona göre İslam, inanç ve amel alanlarında bir sınırlı çoğulculuğa (*limitirovannıy plyuralizm*) imkân veren, tarih boyunca fikir mücadeleleri içinde şekillenmiş, çeşitli yerel koşullara göre adapte olabilen ve günümüzde de bu işlevlerini sürdüren dinamik ve ensek bir sistemdir.[13]

Yine Prozorov'a göre, İslam, Hz. Peygamber'in uyguladığı "teokratik" yönetim şeklinin etkisiyle din ile siyasetin, inanç ile hukukun ayrılmaz biçimde iç içe geçtiği bir hüviyet kesp etmiş ve bu yönüyle Müslüman toplumlarda çok işlevli bir boyut kazanarak toplumsal yaşamın

---

[11] Prozorov, "Rol akademiçeskogo islamovedeniya v sfere islamovedçeskogo obrazovaniya i prosveşeniya", 170.

[12] Prozorov, *Klassiçeskoye islamovedeniye (Vvedeniye v islamovedeniye)*, 10; Prozorov'un İslam'ın doğuşuna ilişkin argümanları için bk.: Piotrovskiy - Prozorov, *Slovar ateista*, 10.

[13] Stanislav Mihayloviç Prozorov (ed.), *Hrestomatiya po islamu: perevody s arabskogo, vvedeniya i primeçaniya* (Moskova: Nauka (Vostoçnaya literatura), 1994), 3; Stanislav Mihayloviç Prozorov (ed.), *İslam na territorii bıvşey Rossiyskoy imperii (Entsiklopediçeskiy slovar) -1-* (Moskova: Nauka (Vostoçnaya literatura), 1998), 4.

tüm alanlarında kendini gösteren yapısal çeşitlilik sergilemiştir.[14]

Prozorov, İslam'ın ideolojik bir sistem olarak varlığını sürdürebilmesini, ortaya çıktığı dönemin belirli sosyo-kültürel ve tarihî şartlar tarafından kazandırılan bazı temel vasıflara sahip olmasına bağlar. Ona göre İslam'ın bu temel niteliklerinden biri, ilk dönemlerde Hristiyanlıktaki Kilise ve Ekümenik Konsil müesseselerine benzer şekilde inançları meşrulaştıran kurumsal bir yapının bulunmamasıdır. Dini meselelerde toplumsal kanaatin oluşması, bir kurum veya siyasi otorite tarafından değil, yetkilerini yalnızca ilmî ve dinî ehliyetlerinden alan "ricâlü'd-din", "ulemâ" ve "fukahâ" tarafından sağlanmıştır. Bu durum, tabii olarak inanç ve muamelata dair konularda ihtilafların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bununla beraber söz konusu yapı, İslam'ı benimseyen toplulukların bu ideolojik sistemin tekâmülüne iştirak etmelerine ve zihinsel inkişafa katkı sunmalarına da olanak sağlamıştır.[15]

Prozorov'a göre ideolojik bir sistem olarak İslam'ın dikkat çeken bir diğer niteliği, Kur'an ve Sünnet'in değişen çağcıl problemler karşısında her zaman açık ve kesin çözümler sunan özellikte olmamalarıdır. Müellif bu durumun, İslam'da (Müslümanlar arasında) zuhur eden görüş ayrılıklarının başlıca amillerinden biri olduğu kanaatindedir. Buna bağlı olarak farklı görüşlerin savunucuları Kur'an ve Sünnet'ten hareketle argümanlar öne sürerek muhaliflerini de sapma veya tahrifle suçlayabilmişlerdir. Bu süreçte tek, evrensel ve herkesçe kabul edilmiş bir dinî öğreti ortaya çıkmamış; aksine inanç, muamelat ve ahlaka ilişkin farklı yorumlar, tarihsel ve bölgesel şartların da etkisiyle zamanla mezhep, fırka ve ekoller halinde teşekkül etmiş ve nihayet çeşitli yerel formlar kazanacak bir gelişim süreci izlemiştir.[16]

1.3. Prozorov'a Göre; İslam'ın Tarihsel Dönemleri

Prozorov'a göre; İslam tarihsel olarak üç aşamada/safhada değerlendirilir. Bunlar Kur'ânî-Peygamberî dönem, doktriner tartışmaların yoğunlaştığı ayrışma safhası ve İslam'ın yerel kültürlerle kaynaştığı bölgesel evreden oluşmaktadır.[17]

Peygamberî-Kur'ânî dönem, Kur'ânî tasavvurlar/telakkiler (*koraniçeskiye predstavleniye*) olarak nitelendirilen ve zamanla bütün Müslüman dünyası için yön gösterici değerler (*tsennostnıye oriyentiri*) haline gelen İslam'ın genel temel esaslarının ortaya çıktığı safhayı ifade eder. Prozorov'a göre Hz. Muhammed'in ağzından çıkanlarla ortaya konulan Kur'an'da ve Sünnet'teki söz konusu umumî ilkeler olan dinî, siyasî ve içtimaî görüşler ile hukukî ve ahlâkî normların bütünü, sistematik olmayan dağınık bir görünüm arz etmiştir. Bunlar, Arabistan toplumunda yeni bir dinî bilinç düzeyinin ortaya çıkışını yansıtan ve onların değişen toplumsal varoluş şartlarına tekabül eden bir mahiyet taşımıştır. İslam'ın ortak temel esasları olan bu Kur'ân merkezli anlayışlar, Hz. Muhammed'in hayatından aktarılan örnek uygulamalarla birlikte Müslüman toplumun nispeten dengeli bir gelişme seyri kazanmasını sağlamış, manevî ve sosyal hayatın şekillenmesini belirlemiştir.[18]

İkinci safha, fikir ayrılıklarının veya bir sınırlı çoğulculuğun (*limitirovannıy plyuralizm*) ortaya çıktığı dönemdir. Bu aşama, Prozorov'a göre bilhassa ilk iki asırda cereyan etmiş olmakla birlikte, iman bahsi İslam'ın ilk dört asrı boyunca keskin tartışmaların mevzuu olması hasebiyle daha geniş bir zamanı kapsamıştır. Bu evrede İslam'ın umumî temel esasları etrafında yoğun tartışmalar yaşanmış ve mezhepleşme süreci öne çıkmıştır. Prozorov'a göre bu farklılaşma ve ekolleşmelerin başlıca amilleri, Kur'an ve Sünnet'teki hüküm ve esasların tek bir anlamla sınırlandırılamayacak derecede yoruma açık oluşu ile İslam'da Hristiyanlıktaki ruhban sınıfın inançları belirleme işlevini üstlenen merkezi bir kurumun bulunmayışıdır. Bu durum, dini otoritenin büyük ölçüde farklı kesimlerden olan alimlerin yorumlarına dayanmasına yol açmış ve yorum çeşitliliğini kaçınılmaz hale getirmiştir. Prozorov, Hilafet topraklarının farklı bölgelerinde görülen bu fikrî tartışmaların ve ayrılıkların derinliği, keskinliği ve süresinin çeşitli derecelerde gerçekleştiğini belirtir. Bununla beraber bu bölünmelerin, İslam'ın beş sütunu ya da imanın esasları gibi ilkelere bağlı olarak ortak normatif çerçeve içinde mahdut kaldığını ve bu yönüyle bir sınırlı çoğulculuğu ifade ettiğini kaydeder.[19]

---

[14] Prozorov, *İslam na territorii bwşey Rossiyskoy imperii (Entsiklopediçeskiy slovar) -1-*, 4.

[15] Prozorov, *Hrestomatiya po islamu*, 3, 6-7; Prozorov, *İslam na territorii bwşey Rossiyskoy imperii (Entsiklopediçeskiy slovar) -1-*, 4.

[16] Prozorov, *Hrestomatiya po islamu*, 6-7.

[17] Prozorov, *İslam kak ideologiçeskaya sistema*, 376-377; Prozorov, *Hrestomatiya po islamu*, 7.

[18] Prozorov, *İslam kak ideologiçeskaya sistema*, 376; Prozorov, *Hrestomatiya po islamu*, 7.

[19] Prozorov, *İslam kak ideologiçeskaya sistema*, 376-377; Prozorov, *Hrestomatiya po islamu*, 7.

Prozorov'un metodolojik yaklaşımının ürünü olan İslam'da üçüncü safha ise bu dinin Arabistan hudutlarını aşarak farklı coğrafyalarda yaşayan halkların şuurunda köklü bir şekilde yer edindiği ve yerel kültürel unsurlarla kaynaşmak suretiyle yeni hüviyetler kazandığı "bölgesel İslam" evresini ifade eder. Prozorov'a göre, zamansal açıdan birbirinden farklı dönemlerde cereyan eden bu süreçte Horasan, Mâverâünnehir, Kuzey Afrika, Hint alt kıtası ve Endonezya gibi bölgelerin yerel halkları, İslam'ın manevî dünyasına intibak ederken kendi inanç, ahlak, hukuk ve örfî birikimlerini İslam'a taşımış ve netice itibariyle bu din mezkur coğrafyalarda kendine özgü bölgesel formlar kazanmıştır. Böylece bir tarafta Kur'ân ve Sünnet'e dayalı normatif çerçeve (ortak payda) muhafaza edilirken, diğer tarafta yerel formlar tebellür etmeye başlamış ve Prozorov'un ifadesiyle İslam'ın birleştirici ortak ilkeleri ile bölgesel İslam formları arasında karşılıklı bir etkileşim meydana gelmiştir. Neticede bu süreç, İslam'ın çeşitli bölgelerde farklı yeni hüviyetler kazanmasına yol açmış ve her biri kendine özgü vasıflar taşıyan çok sayıda bölgesel İslam formlarını meydana getirmiştir.

Bu çerçevede Prozorov, Kur'an ve Sünnet'in oluşturduğu ve bütün Müslüman dünyayı bir arada tutan ortak yön gösterici değerleri yani normatif çerçeveyi "birleşik İslam (*yedinıy İslam*)" kavramı etrafında ele alır, üçüncü safhadaki farklı yerel yorum biçimlerini ise "bölgesel İslam (*regionalnıy İslam*)" olarak nitelendirir. Ona göre, bu iki format arasındaki ilişki sorununu çözmenin yolu, İslam ortak paydası olan temel esasları ile yerel tezahürlerin eşzamanlı varlığını nesnel biçimde kabul etmekten geçer. Prozorov, İslam'ın tarih boyunca farklı kültürlerle kaynaşarak çok katmanlı bir yapı kazandığını ve herhangi bir fikir, ilke veya geleneğin "İslamî" olup olmadığının ancak geriye dönük (retrospektif) bir analizle belirlenebileceğini öne sürer. Öbür taraftan ise kişi ya da topluluğun kendisini Müslüman olarak tanımlaması, onu İslam'ın manevi dünyasına dâhil etmek için yeterli bir kriterdir.[20]

Mezkûr metodolojik yaklaşım bakımından İslam'ın evrelere göre tasnif edilmesi ve birleşik (*yedinıy*) ile bölgesel (*regionalnıy*) kavramlarıyla formüle edilmesi, Prozorov'a göre İslam'ın ideolojik ve dinî bir sistem olarak işleyişinin kavranmasında anahtar rol oynamaktadır. Zira buna göre, İslam'ın bu şekilde dönemsel olarak ele alınması, onu bir dini sistem olarak özgünlüğüne ve mahiyetine yeni bir bakışı ve verimli incelemeleri mümkün kılmaktadır.[21]

1.4. Metodolojik Yaklaşımında Öne Çıkan Temel İlkeler

Prozorov, İslam araştırmalarında benimsediği bilimsel metodolojik yaklaşımı, üç farklı yaklaşımdan açıkça ayırır. Bu yaklaşımları "*idealleştirici*", "*vülger materyalist*" ve "*indirgemeci ve İslam karşıtı*" olarak sınıflandırır.[22] İlki, Müslüman âlimler ile bazı Batılı oryantalistlerin İslam'ı, ortaya çıktığı dönemin toplumsal ve kültürel bağlamından soyutlanmış ideal bir biçimde ele alarak tarihî gelişimini göz ardı ettikleri yaklaşımı ifade eder. İkincisi, Sovyet oryantalistlerin İslam'ı, itikadi yönünü ihmal ederek yalnızca maddi ve toplumsal bağlam üzerinden izah etmeye çalıştıkları kaba materyalist yaklaşımdır. Sonuncusu, 19. asır oryantalistlerinin İslam'ı Yahudi-Hristiyan dinî düşüncesinin uyarlanmış bir biçimi ve periferik bir varyant olarak gördükleri indirgemeci ve İslam karşıtı bakış açısıdır. Buna karşın müellifin uyguladığı bilimsel metodolojik yaklaşım, daha çok İslam'ı tarihsel özgünlüğü ve iç dinamikleriyle ele almayı amaçlayan akademik bir perspektife dayandığı anlaşılmaktadır.

Öte yandan Alikberov, İslam araştırmalarında takip edilen metodolojik yaklaşımı biraz daha somutlaştırarak ifade ettiği görülür. Buna göre Rus İslam araştırmalarının benimsediği akademik yaklaşım, kutsal metinleri ve yazılı kaynakları tarihî belgeler olarak ele almayı, bu metinlerin birbiriyle bağlantılarını ve birbirini nasıl etkilediklerini incelemeyi, asıl kaynakları belirleyip eleştirel analize tâbi tutmayı, İbrahimî geleneğin izlerini metinler arasındaki ilişkileri gözeterek irdelemeyi ve yalnızca güvenilir biçimde doğrulanmış bilgileri dikkate almayı esas alır.[23]

Tespitlerimize göre Prozorov'un akademik yaklaşımının temelinde "antropojenik" (insan ürünü), "sekülerlik", "objektiflik" ve "eleştirel bakış" olmak üzere dört prensibin öne çıktığı görülmektedir.

İnsan ürünü olduğu ön kabulünden hareketle Prozorov, İslam'ı ilâhî kaynaklı olarak değil, insanlığın tabiî bir ürünü bir vakıa şeklinde araştırmaya tâbi tuttuğu anlaşılmaktadır. Bu

[20] Prozorov, *İslam kak ideologiçeskaya sistema*, 375-378; Prozorov, *Hrestomatiya po islamu*, 7-8.

[21] Prozorov, *İslam kak ideologiçeskaya sistema*, 376, 378.

[22] Prozorov, *Klassiçeskoye islamovedeniye (Vvedeniye v islamovedeniye)*, 10.

[23] Alikberov, "Rossiyskoye islamovedeniye", 63.

yaklaşım çerçevesinde İslam, vahiy menşeili aşkın bir hakikat değil, tarihsel ve toplumsal süreçlerde teşekkül etmiş insanî bir oluşum olarak ele alınır. Buna göre, mezhepler nasıl insan ürünü teşekküller olarak değerlendirmeye konu ediliyorsa, İslam da aynı zaviyeden inceleme nesnesi yapılmalıdır. Bu durum, Prozorov'un bilimsel metodolojik yaklaşımında, antropojenik karakterli olarak algılanan İslam'ın, beşerî oluşum olan mezheplerle aynı kategoriye indirgenerek değerlendirildiğini gösterir.

Müellifin metodolojik yaklaşımda takip ettiği anlaşılan sekülerlik ilkesi, araştırmaların başta İslami mensubiyet olmak üzere herhangi bir dini aidiyetten sıyrılarak yürütülmesini esas alan bir prensiptir. Prozorov'un metodolojik yaklaşımı, İslam araştırmalarını Kur'an ve Sünnet gibi temel metinleri belirleyici ve bağlayıcı referanslar olarak değil, tarihsel ve analiz edilebilir materyaller olarak ele almaktadır. Dolayısıyla incelemeler, inanç esaslı değil, dünyevi ve akademik bir perspektifle yürütülmelidir. Bu durum, metodolojik yaklaşımın dinî değil, seküler bir hüviyeti haiz olduğunu gösterir.

Objektiflik prensibi, araştırmacının İslam'ın lehine veya aleyhine olabilecek her türlü bilgiyi, yüceltme ya da itibarsızlaştırma amacı taşımaksızın, bilinçli biçimde taraf tutmaktan kaçınarak ele almayı ve sunmasını ifade eder. Zira Prozorov açısından,[24] İslam araştırmalarında objektif tutum esas olmalı ve İslam'ı övme ya da karalama yönünde herhangi bir görev atfedilmemelidir. Bu yaklaşım, materyallerin çeşitli ön kabullerden arınarak tarafsız bir tutum ve bilimsel analiz sürecinin icap ettiği ölçütlerle incelenmesini gerektirir. Bu bağlamda bilgi, tarihî hakikatleri saklamadan ve buna karşın İslamî doktrinleri ve şahsiyetleri idealize etmeden açık, tarafsız ve güvenilir bir biçimde takdim edilmelidir. Böylece çalışma, polemik yerine dengeli ve tarafsız bir karakter kazanarak akademik nitelikte görünüm arz eder. Nitekim Alikberov, İslam araştırmacısının (*islamoved*) profesyonel kimliğini dini inançlarından ayrı tutarak, bir inancın doğruluğu ya da öğretilerinin haklılığı gibi meselelerden kaçınması, olumlu-olumsuz veya ilerici-gerici gibi değer yargılarıyla değerlendirmeden, bütün Müslüman geleneklerini dikkate alarak bilgileri eleştirel tahlil ve kaynaklar arası karşılaştırmayla doğrulayıp çarpıtmadan sunması gerektiğini vurgular.[25] Bu noktada belirtilmesi gereken bir husus, müellifin metodolojik yaklaşımında tarafımızca tespit edilen insan ürünü olduğu ön kabulü, söz konusu objektiflik ilkesinin mutlak ve nötr bir tarafsızlık anlamına gelmediğini doğrulayan mahiyettedir. Bu itibarla Prozorov'un objektiflik algısı, kendi metodolojik tutarlılığı açısından anlamlı olmakla birlikte, İslam'ın mahiyetine ilişkin normatif kabullerden tamamen sıyrılmış bir tarafsızlık yaklaşımı biçiminde değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla burada sunduğumuz objektiflik, mutlak değil, belirli teorik ön kabullerle sınırlandırılmış görece bir nesnelliği yansıtır.

Müellifin metodolojik yaklaşımına ilintili olan son ilke eleştirel bakış prensibidir. Bu prensip bilhassa tarih yazımı ve kaynak çalışmaları süreçlerinde belirginleşmektedir. Yoksa İslam'ı hedefe koymak suretiyle tenkide tâbi tutmak anlamında değildir. Prozorov'un yaklaşımında eleştirel bakış, dini metinler ve içerikleri ile tarihsel veriler ve rivayetlerde zikredilen olgu ve olayları, mutlak doğrular olarak kabul etmeden, tarihsel bağlamları içinde yeniden değerlendirmeyi ifade eder.

Bu dört prensibin birleşimi neticesinde Prozorov'un İslam araştırmalarında takip edeceği şöyle bir yaklaşım ortaya çıkmaktadır: Tarihsel süreçte insanoğlunun tabiî bir mahsulü olarak İslam, ilâhî bir hakikat olarak değil, tarihsel-sosyolojik bir vakıa olarak ele alınmalıdır. Bu dinin üzerine araştırma faaliyeti, Müslüman hassasiyet ve ateizm nefreti gibi aidiyet duygularından bağımsız olarak İslam'ı yüceltmek ya da karalamak amacı taşımadan yürütülmelidir. Bu disiplinin kapsamına giren Kur'an kıssalarının kaynakları gibi tarihsel materyaller mevzu bahis olduğunda ise mesele her zaman olduğu gibi tarafsız, tenkidî, lâdînî bir lisanla ve beşerî ölçütlerle incelenip değerlendirilmeye tabi tutulmalıdır. Dolayısıyla Prozorov'a göre, bu yaklaşımı benimseyen Müslüman bir araştırmacı, metodolojik sürecin sonunda inancıyla çelişen sonuçlara da ulaşması pekâlâ mümkündür.

Prozorov'un öğrencisi Alikberov, böyle bir durumda, inançlı bir Müslüman olarak profesyonel İslam araştırmacısının, kişisel dini inanç ve tercihlerini özel bir alan olarak tutması, bunları bilimsel araştırmalara taşımaması ve inançlı olma ile profesyonel olma kimliklerini birbirine

[24] Prozorov, *İslam kak ideologiçeskaya sistema II*, 188, 203; Prozorov, "Zametki ob islame", 76, 78.

[25] Alikberov, "Rossiyskoye islamovedeniye", 67-68.

karıştırmaması gerektiğini vurgular.[26] Bu yaklaşım tarzı, mutlak objektifliği ifade etmemesi bir yana, tarihsel zeminde Müslüman araştırmacıyı kendi imanıyla çelişebileceği konulardan, örneğin Kur'ân-ı Kerîm'in Kadir gecesinde indirilmesi veya kıssalarının kaynakları gibi meselelerden uzak durmaya yönlendirerek inançlı profesyonelin epistemik alanını daralttığı ve bu bağlamda yerli akademik ilahiyat mekteplerini St. Petersburg merkezli İslam araştırmaları geleneğine dayalı bir çözüm modeline kanalize ettiği anlaşılmaktadır.

2. Tarihçiliği

Prozorov'un bilimsel çalışmaları, tarih biliminin temel ilmi yöntemleriyle doğrudan ilişkilidir.[27] Bu da onun tarihçi kimliğinin zeminini oluşturur. St. Petersburg oryantalizm ekolü İslam araştırmaları, İmparatorluk döneminden başlayarak esas olarak tarih yazıcılığı ve kaynak araştırmaları ekseninde yürütülmüştür. Bu geleneğin karakteristik özellikleri, İslam'ı geniş bir tarihî ve kültürel çerçevede ele alma, Arapça birincil kaynakları titizlikle toplama ve ön kabullerden bağımsız, tarafsız bir yaklaşım benimseme olarak tarif edilir.[28] Sovyet döneminde Prozorov'un öncülük ettiği çalışmalar da aynı tarihsel gelenek çerçevesinde sürdürülmüş, içerik ve yöntem açısından belirginleştirilerek geliştirilmiş ve böylece İslam araştırmaları sistemli ve kurumsal bir yapıya kavuşturulmuştur.

Prozorov'un seleflerinden miras aldığı tarihçilik vasfı, birkaç somut uygulamasında özellikle belirgindir. Bu doğrultuda, devamlı biçimde el yazmalarıyla çalışma şekli, tarihsel inşa sürecinde birincil kaynakları esas alma ve bilgileri nispeten tarafsız bir tutumla olduğu üzere aktarma çabaları zikredilebilir. Ayrıca kaynak eleştirisi, bağlamsal-tarihsel analiz, çağdaş literatürden istifade etme ve genel olarak titiz tarih çalışma geleneği Prozorov'un seleflerinden devraldığı veya onlardan etkilendiği hususlar olarak öne çıkar. Bununla birlikte Prozorov'un ağırlık verdiği araştırma sahaları, özelde Şiîlik genelde ise İslam Mezhepler Tarihi, tarih yazıcılığı ve kaynak araştırmaları çerçevesinde ele alınmıştır. Bu bağlamda müellifin İslam araştırmalarına yönelik çalışmalarının büyük kısmı, onun tarihçi kimliğini ortaya koyan özellikler taşımaktadır.

2.1. Kaynak ve Literatürle Çalışma Pratiği

Öğrencilikten yöneticiliğe kadar Doğu El Yazmaları Enstitüsü'nde uzun yıllar akademik çalışmalarını sürdüren Prozorov, kurumun "El Yazmaları", "Arşiv" ve "Kütüphane" birimlerinde muhafaza edilen çok sayıda klasik Arapça el yazması, taş baskı ve matbu eser koleksiyonları ile İmparatorluk ve Sovyet dönemi Rus oryantalistlerinin eser ve tamamlanmamış çalışmalarından; ayrıca modern ve çağdaş döneme ait Batı ve Doğu akademik literatüründen yoğun biçimde yararlanmıştır.

Prozorov'un bilimsel araştırmaları, esas olarak zaman, yer ve konu bakımından araştırma mevzusuyla doğrudan ilişkili belgelerden oluşan birincil kaynaklara dayanır. Örnek olarak "Firaku'ş-Şîa", "Maḳālâtü'l-İslāmiyyīn", "el-Farḳ beyne'l-fıraḳ", "Uṣûlü'd-d-dīn" ve "el-Milel ve'n-niḥal" gibi klasik dönem Mezhepler Tarihi kaynakları üzerine doğrudan çalışmalar hazırlamıştır. Ayrıca, Hanefî fakihlerden Ebû Yûsuf'un (öl. 182/798) portresini inşa ettiği çalışmasında[29] el-Enderesbânî'nin (öl. VI. yy.'ın son çeyreği/XII. yy.) "Mu'cemu'ş-Şuyûh" adlı nadir biyografik çalışmasından faydalandığı; tasavvuf tarihi ve sûfîliğin manevi dünyasının anlaşılmasını konu alan makalesinde[30] ise ilk tasavvufî metinlerden Aziz Şeyzele'nin (öl. 494/1100) "Levâmi'u Envâru'l-Kulûb" adlı el yazmasından istifade ettiği görülür. Mezkûr eserler birincil kaynak niteliği taşıyan belgelerdir.

Birincil kaynakların aidiyeti sorunu ve müellifinin kimliğinin bilinmesi, İslam mezhepleri

[26] Alikberov, "Rossiyskoye islamovedeniye", 67.

[27] Alikberov, "Rossiyskoye islamovedeniye", 63.

[28] Anna Matoçkina - Mihail Stetskeviç, "Stanovleniye rossiyskogo islamovedeniya: mejdu konfessionalizmom i nauçnoy obyektivnostyu (vtoroy polovina XIX-naçalo XX v.)", *Gosudarstvo, religiya, Tserkov v Rossii i za rubejom* 36/1 (2018), 85-86.

[29] Stanislav Mihayloviç Prozorov, "Nekotoryye ştrihi k portretu verhovnogo sudyi Bagdada Abu Yusufa (um. v 798 g.) (po materialam unikalnoy rukopisi biografiçeskogo slovarya al-Andarasbani, sostavlennogo do 1169 g.)", *Pismennıye pamyatniki Vostoka* 1(8) (2008), 165-169.

[30] Stanislav Mihayloviç Prozorov, "Duhovnıye tsennosti sufiyev v nadpisyah na liçnıh veşah (po materialam arabskoy rukopisi soçineniya po sufizmu 'Azizi Şayzalı, um. v 494/1100", *Pismennıye pamyatniki Vostoka* 1(20) (2014), 114-125. Aziz Şeyzele'nin eseri günümüzde St. Petersburg Devlet Ermitaj Müzesi'nin Doğu Bölümü'nde saklanır.

tarihçisinin hassasiyetle üzerinde durduğu temel meselelerden biridir.[31] Bu hususu, onun çalışmalarında da takip etmek mümkündür. Prozorov'un çalışmalarındaki çok sayıda örnekten yalnızca birini vermek gerekirse, Yemenli müellif Ali b. Muhammed el-Fahrî'nin (öl. 9/15. yy) "Kitâbu Telhîsi'l-Beyân" adlı el yazmasını tıpkıbasım olarak yayımladığı kitabın önsözünde[32] eserin müellifinin içerisinde yaşadığı dönemin karmaşık dinî ortamında onun Sünnî kimlik ve misyonuna yaptığı vurgu açıkça görülmektedir.

Bilindiği üzere, genelde tarihçi, özelde ise İslam Mezhepler Tarihi araştırmacısı açısından birincil nitelikteki bir belgenin üretim zamanına ilişkin üç ihtimal söz konusudur. Belge, ya ilgili olgu ve olaylarla eşzamanlı olarak üretilmiş olabilir; ya da daha önce var olup sonradan söz konusu döneme bağdaştırılmış olabilir; yahut olaylardan çok sonra kaleme alınarak geriye dönük biçimde ilişkilendirilmiş olabilir. Bu olasılıklar, belgenin tarihsel güvenilirliğini ve bağlamla uyumunu değerlendirmede belirleyici rol oynar.[33] Bu nedenle tarihçi, belgenin ne zaman ve nerede üretildiğinin tespiti ile tarihsel bağlama uygunluğunun belirlenmesine özel bir ihtimam göstermek durumundadır. Bu bağlamda, Prozorov'un klasik metinlere yönelik çalışmalarında, metinlerin ve müelliflerinin zamansal olarak açıklığa kavuşturulduğu ve kaynaklardaki ilgili kavramların ilişkili olarak bağlamsal-tarih analizine tâbi tutulduğu gözlemlenmektedir. Buna misal niteliğinde, Prozorov'un Ca'fer es-Sâdık (öl. 148/765) ve Mûsâ el-Kâzım'ın (öl. 183/799) yakın çevresinde yetiştiğini, Kûfe'de faaliyet gösterdiğini ve Kûfe ekolünün temsilcisi olarak nitelendirdiği Hişâm b. el-Hakem'in (öl. 199/814-815) günümüze ulaşmayan "İhtilâf en-nâs fi'l-imâme" adlı eserine dair değerlendirmeleri gösterilebilir. Prozorov, söz konusu eserin içeriğinin Nevbahtî'nin (öl. 310/922 [?]) "Firaku'ş-Şîa" adlı eserinde büyük ölçüde yansıdığını ileri sürerek Wilferd F. Madelung'un (öl. 2023) bu yöndeki tespitini[34] doğrulamaktadır.[35]

Prozorov birincil kaynakların orijinal el yazmalarına erişemediği durumlarda çağdaş araştırmacıların yayımladığı metin ve çevirilerden faydalanmıştır. Buna örnek babında, Mürcie kavramının tarihsel gelişimini konu edindiği araştırmasında, klasik dönem İslam mezhepleri tarihi müelliflerinin eserlerine ek olarak Sâbit Kutna'nın (öl. 110/728) "İrcâ Kasîdesi"nin Almanca tercümesini içeren G. Van Vloten'in (öl. 1903) 1891 tarihli "İrdja" makalesi[36] ile Muhammed el-Hanefiyye'ye (öl. 100/718) atfedilen "Kitâbü'l-İrcâ"nın Arapça metnini ve bu eserin içeriği hakkında ayrıntılı bilgi ve değerlendirme sunan Josef van Ess'in (öl. 2021) 1974 tarihli "Das Kitāb al-Irǧāʾ des Ḥasan b. Muḥammad b. al-Ḥanafiyya" başlıklı Almanca çalışmasından[37] istifade ettiği görülür.[38] Bununla birlikte, Prozorov'un, Mürcie kavramına dair tarih araştırmasını sağlam bir temele oturtmak amacıyla, yeterli derecede erken dönem birincil kaynaklara başvurmadığı da gözden kaçmamaktadır. Özellikle, Muhammed b. Halef el-Vekî'in (öl. 306/918) "Aḫbārü'l-kudāt"adlı eserinde tam metin hâlinde ve Ebû'l-Ferec el-İsfahânî'nin (öl. 356/967) "el-Eġānī" adlı eserinde kısmen yer alan, Muharib b. Disâr es-Sedûsî'ye (öl. 116/734) atfedilen "İrcâ Kasîdesi"ne çalışmasında yer vermemiştir.[39] Bu durum, onun araştırmalarının birincil kaynaklara dayanmıyor olduğu anlamına gelmese de bu noktada meydana gelen eksikliğin ulaştığı sonuçların isabet durumunu dikkate almak gerekir. Prozorov, Sovyet

---

31 Hasan Onat - Sönmez Kutlu, "İslam Mezhepleri Tarihi'ne Giriş", *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, ed. Hasan Onat - Sönmez Kutlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 27.

32 Stanislav Mihayloviç Prozorov, "Predisloviye", *Ali bin Muhammad al-Fahri, Kratkoye razyasneniye k pereçnyu posledovateley raznıh ver (Kitâb talhîsi al-bayân fî zikr firak ahl al-adyân) Faksimile rukopisi: izdaniye teksta, predisloviye, kratkoye izlojeniye soderjaniya ve ukazateli S.M. Prozorova*, ed. Mihail Borisoviç Piotrovskiy (Moskova: Nauka, 1988), 9,15-16.

33 Onat - Kutlu, "İslam Mezhepleri Tarihi'ne Giriş", 27.

34 Wilferd Madelung, "Bemerkungen zur imamitischen Firaq-Literatur", *Der Islam* 43/1-2 (1967), 43.

35 Stanislav Mihayloviç Prozorov, *al-Hasan ibn Mûsâ an-Naubahtî, Şütskiye sektı (Firak aş-Şia): Per. s arab., issled. i komment. S.M. Prozorova* (Moskova: Nauka, 1973), 71, 75-76; Prozorov, *İslam kak ideologiçeskaya sistema*, 92-93, 272, 343-344.

36 G. Van Vloten, "Irdja", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 45 (1891), 161-171.

37 Josef Van Ess, "Das Kitab Al-Irga' Des Hasan B. Muhammad B. Al-Hanafiyya", *Arabica* 21/1 (1974), 20-52.

38 Stanislav Mihayloviç Prozorov, "K istorii musulmanskoy dogmatiki: murdjiitı", ed. İ. M. Smilyanskaya - S. H. Kyamilev, *İslam v istorii narodov Vostoka (sbornik statey)*, (1981), 19-24.

39 Mürcie araştırmalarında kullanılacak başlıca kaynaklar olan Mürciî metinler, Mürcie'ye reddiye niteliği taşıyan Kitâbü'l-İmân literatürü, Makālât (Makālāt, Firak, Milel) türü eserler, bunun yanında biyografik ve tarihî kaynaklar ile modern akademik çalışmalar için bk.: Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri* (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 13-42.

rejiminin din karşıtı politikalarının ve ideolojik engellerin araştırma ortamı üzerindeki kısıtlayıcı etkisini kendi değerlendirmelerinde açıkça belirtmektedir.[40] Bu bağlamda, kapitalist Batı'da hazırlanmış muasır çalışmalara ve dünya kütüphanelerindeki birincil kaynaklara erişimdeki sınırlamalar, muhtemelen onun araştırmalarını öncelikle çalıştığı kurumda bulunan kaynak ve literatürle, daha geniş ölçüde ise SSCB genelindeki materyallerle yürütmesine yol açmıştır. Fakat bu durum rejimin yıkılmasından sonra değişmiştir.

İslam, mezhepler ve düşünce geleneğine dair klasik İslam kaynakları hakkında derin vukufiyete sahip olan Prozorov, modern dönem Rus çalışmalar ve erişebildiği ölçüde Batılı oryantalistlerin İslam araştırmaları literatürü ve akademik çalışma yöntemlerini de yakından tanımaktadır. Bunun yanında, tanınmış İran ve bazı Arap araştırmacıların Arapça ve Batı lisanında yayımladıkları eserlerini de bildiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle, onun tarih çalışmalarında birincil kaynakların yanı sıra Rus, Batılı ve Doğulu araştırmacıların çağdaş çalışmalarından imkanlar ölçüsünde yararlandığı ve bunlara yer yer atıfta bulunduğu görülmektedir. Buna karşılık Türk akademisyenlerin araştırmalarından genellikle bihaber olduğu anlaşılmaktadır. Kendisiyle gerçekleştirdiğimiz görüşmede Fuat Sezgin'i (öl. 2018) bir Alman araştırmacısı olarak anması bizim açımızdan manidar bir hatıradır.

Prozorov'un yazma metin üzerine yaptığı çalışmalarda edisyon kritik tekniğini uyguladığı müşahede edilir. Buna bir örnek olarak, Şehristânî'nin (öl. 548/1153) *el-Milel ve'n-Niḥal* adlı eserinin birinci bölümünü Rusçaya çevirdiği 1984 yılındaki çalışmasında izlediği yöntem gösterilebilir. Bu çalışmada Prozorov, M. Seyyid Kîlânî'nin (öl. 1998) 1961'de Kahire'de neşrettiği baskıyı esas almış, W. Cureton'un (öl. 1964) 1846 ve 1923 baskılarıyla karşılaştırmış ve metinler arasındaki ihtilafları Doğu El Yazmaları Enstitüsü'nde saklanan 631/1233 tarihli el yazması nüshaya göre çözmüştür.[41] Bu tür mukayeseli edisyon çalışmaları onun metin tenkidi pratiğini ortaya koyması açısından dikkat çekicidir.

2.2. Tarih Araştırmaları Yöntemi

Prozorov'un Tarih çalışmalarında çoğunlukla tasviri bir yöntemi benimsediği gözlemlenir. Bu metot kaynaklardaki bilgilerin inançsal önyargılardan veya ideolojik amaçlardan arındırılarak, bağlamsal-tarihsel analiz eşliğinde tarafsız biçimde sunulmasını esas alır. Ona göre akademik İslam araştırmalarının misyonu ateist propaganda yapmak veya İslam'ı karalamak değildir. Dolayısıyla amaç, yukarıda da ifade edildiği üzere, Rus toplumuna İslam dini ve müntesipleri hakkında övücü ve tarihî gerçekleri görmezden gelen bir anlatı değil, nesnel ve güvenilir bilgi sunmaktır. Bu yöntemde onun belirli ölçüde başarılı olduğu da söylenebilir.

Prozorov'un, tasvirî yöntemi genel olarak benimsemesine rağmen kaynak seçimi ve kritiği noktasında aynı düzeyde başarılı bir performans sergilediğini düşünmek zordur. Bazı tarihsel olay ve olgulara dair değerlendirmelerinde, Şiî-İmâmî kaynaklardaki rivayetlere Sünnî tez ve literatüre kıyasla daha fazla itibar ettiği ve bu tercihin tarih yazımını belirgin biçimde etkilediği gözlemlenir. Nitekim Hz. Osman döneminde ve vefatının ardından Hz. Ali'nin çevresinde, içinde Selmân-ı Fârisî (öl. 36/656 [?]), Ebû Zerr el-Gıfârî (öl. 32/653), Mikdâd b. Esved (öl. 33/653) ve Abdullah b. Sebe gibi isimlerin yer aldığı küçük siyasi nitelikli bir hizbin "Şîa" ismiyle teşekkül ederek ileride dini-politik bir Şiîliğe dönüşecek hareketin başlangıcını oluşturduğu yönündeki iddiası[42] bu yaklaşımın somut bir örneğidir. Oysa kaynaklarda "*Şîatu Alî*" şeklinde geçen bu kullanımın söz konusu dönemde mezhebî değil, lügavî anlamda "*taraftar*" ifadesini karşıladığı ve ilk Şiî nitelikli fikirlerin Muhtâr es-Sakafî (öl. 67/687) isyanı sürecinde Muhammed el-Hanefiyye etrafında belirginleşmeye başladığı tarihsel olarak tespit edilebilmektedir.[43] Bu nedenle erken döneme ait Ali taraftarlığını doğrudan ilk Şiî hareketin başlangıcı olarak değerlendirmek tarihsel bağlamdan kayma/kopma riski taşır. Ayrıca geçmişteki gerçek varlığı

[40] Stanislav Mihayloviç Prozorov, "The Leningrad/St. Petersburg School of Scientific Islamology", *The Heritage of Soviet Oriental Studies*, ed. M. Kemper - S. Conermann (Londra, New York: Routledge, 2011), 112-113.

[41] Stanislav Mİhayloviç Prozorov, *Muhammad ibn 'Abd al-Karîm aş-Şahrastânî, Kniga o religiyah i sektah (Kitab al-milal va-n-nihal, Çast pervaya: İslam): Perevod s arabskogo, vvedeniye i kommentariy S.M. Prozorova* (Moskva: Nauka, 1984), 8.

[42] Prozorov, *al-Hasan ibn Mûsâ an-Naubahtî, Şiitskiye sekti (Firak aş-Şia): Per. s arab., issled. i komment. S.M. Prozorova*, 18.

[43] "Şîa" kavramının tarihsel süreç takibinin yapıldığı ayrıntılı bir araştırma için bk.: Hasan Onat, *Emeviler Devri Şiî Hareketleri ve Günümüz Şiîliği* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 12-20.

tereddütlü olan Abdullah b. Sebe'nin[44] Hz. Ali çevresinde faaliyet gösteren bir figür olarak takdim edilmesi,[45] Prozorov'un Şiî ve Sünnî tezler ile ilgili rivayetleri yeterince kritiğe tâbi tutmadığını düşündürmektedir. Halbuki sağlıklı bir tarih inşası, mezhebî aidiyetlere dayalı önceliklendirme yerine, her iki gelenekten gelen verilerin mukayeseli biçimde analiz edilmesi ve akademik açıdan daha güvenilir görülen bilgilerin tercih edilmesini gerektirir. Esasında tasviri yöntemin gereği de kanaatimizce budur.

2.3. Bağlamsal-Tarih Yaklaşımı

Müellifin tarihçiliğinde veya tarih inşa sürecinde öne çıkan bir diğer özellik, metinlerin içeriğini eleştirel bağlamsal-tarih analizi çerçevesinde değerlendirmesidir.[46] Bu tahlil biçimi, anakronik hatalardan kaçınmak amacıyla tarihsel olay ve kavramları ortaya çıkıp geliştikleri sosyo-politik, kültürel, fikrî ve ekonomik şartlar içerisinde ele almayı esas alır. Prozorov, bu yaklaşımı özelde kavramlar, öğretiler ve fırkaların isimleri ile ilişkili hadiselere uygulamış, genelde de mezhepler tarihi veya diğer metinlere tatbik etmiştir. O ilgili kavramın yalnızca sonraki eserlerde kazandığı anlamı değil, ortaya çıktığı, geliştiği ve hatta günümüzdeki manasını da birincil kaynaklardan hareketle tespit etmeye odaklanır. Bu doğrultuda, ilgili dönemin tarihsel ve kültürel altyapısı, siyasi durumu, toplumsal yapısı ile inanç ve düşünce iklimi gibi değişkenlerin kavrama etkisi veya ilişkisine yönelik çeşitli analizler gerçekleştirir. Müellifin, İslam'ı tarihsel perspektiften ideolojik bir sistem olarak üç safhada ele alması ve her dönemine özgü farklı nitelikler atfetmesi, bizzat İslam'ın kendisi için de bağlamsal-tarih yaklaşımın uygulandığını gösterir. Dolayısıyla onun bu analiz tarzı, İslam'ı ideolojik bir sistem olarak ele aldığı metodolojik yaklaşımıyla da doğrudan ilişkilidir.

Bağlamsal-tarih yaklaşımın somut bir uygulaması olarak Prozorov'un el-Bağdâdî'nin (öl. 429/1037-38) "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat" kavramına yönelik yaptığı tahlil örnek olarak sunulabilir.[47] Bağdâdî, Ehl-i Sünnet'in temel inanç esaslarını "Uṣûlü'd-dîn" isimli eserinde açıklamış,[48] "el-Farḳ beyne'l-fıraḳ" adlı çalışmasında ise Sünnî Müslümanları sınıflandırarak Ehli Sünnet'in kimliğini beyan etmiştir.[49] Prozorov, Bağdâdî'nin bu kavrama dair ortaya koyduğu tanımlamalarını, ilgili dönemde İslam dünyasında ve bilhassa hilafetin merkezi Bağdat'ta cereyan eden dinî-politik durumla ilişkilendirerek kavramın siyasi ve toplumsal ehemmiyetine dikkat çeker. Ona göre Fatımî, Zeydî ve Büveyhî hâkimiyetlerinin siyasi ve dinî etkilerinin artması, başkentte zaten mevcut olan gerilimi daha fazla körüklemiştir. Bu dönem (hicrî 4. yüzyılın sonları ile 5. yüzyılın başları), bir tarafta Sünnîlerle Şiîlerin diğer tarafta ise Ehl-i Hadis (gelenekçiler) ile Ehl-i Rey'in (akılcıların) çatışmasına sahne olmuştur. Yer yer kanlı olaylarla devam eden bu gerginliğin merkezinde Hanbelîler bulunmuş ve İmâmiyye, Eş'arîyye ile Mu'tezile mensuplarına karşı yoğun bir mücadele yürütmüşlerdir. Prozorov'a göre söz konusu gerilimler üzerine Halife el-Kâdir-Billâh (381/991–422/1031), 408/1017 tarihinde "Kadirî İman Beyannamesi" olarak bilinen ve dönemin ileri gelen ulemasınca imzalanan belgeyi fermanla yayımlamış ve böylece Hanbelî doktrini tek "doğru inanç" ve "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat"ın iman esasları olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda Bağdâdî'nin eserlerinde yaptığı izahatlar da Sünnî itikadın sistematize edilmesine yönelik siyasî destekli bir mezhebî kimlik inşası süreci olarak değerlendirilir.

Prozorov'un eleştirel bağlamsal-tarih yöntemi, Hasan Onat, Sönmez Kutlu, Mehmet Ali Büyükkara başta olmak üzere Türk araştırmacılar tarafından bilhassa "İslam Mezhepleri Tarihi" alanında kullanılan "fikir-hadise irtibatı", "zaman-mekân ilişkisi", "süreç takibi" ve "şahıslar üzerinde derinleşme" gibi ilmî prensiplerle benzerlik arz eder. Ancak müellifin yöntemi, uygulama düzeyi ve sistematiği bakımından Türkiye'de izlenen yöntemlerle tamamen

---

[44] Abdullah b. Sebe ile ilgili kapsamlı araştırma için bk.: Sıddık Korkmaz, *Tarihin tahrifi: İbn Sebe meselesi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2005), 9-210.

[45] Stanislav Mihayloviç Prozorov vd. (ed.), *İslam: Entsiklopediçeskiy slovar* (Moskova: Nauka (Vostoçnaya literatura), 1991), 298.

[46] Prozorov, *İslam kak ideologiçeskaya sistema*, 15, 26, 116; Prozorov, *İslam kak ideologiçeskaya sistema II*, 202.

[47] Stanislav Mihayloviç Prozorov, "K voprosu o «pravoverii» v islame: ponyatiye ahl as-sunna (sunnıtı)", *Problemı arabskoy kulturı*, (1987), 213-218; Prozorov, *İslam kak ideologiçeskaya sistema*, 4, 21, 26, 106, 178.

[48] Ebû Mansûr Abdülkāhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî, *Kitabu Uṣûlü'd-dîn* (İstanbul: İstanbul Dârülfünunu İlâhiyat Fakültesi, 1928), 1-2.

[49] Abdülkahir el-Bağdadi, *el-Fark Beyne'l-Fırak (Mezhepler Arasındaki Farklar)*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 246-248 (189-191).

örtüşmemektedir ve geliştirilmeye elverişlidir. Örnek olarak, az önceki tahlilinde Bağdâdî hakkındaki tespitleri önemli olsa da "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat" kavramı yeterince birincil kaynaklar üzerinden incelenmemiş ve başlangıçtan itibaren süreç takibi ilkesine tabi tutulmamıştır. Bu durum, Prozorov'un bağlamsal-tarih yönteminin, İslam Mezhepleri Tarihi araştırmalarında kullanılan yöntemlerle tam olarak uyumlu olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla analiz tekniği sistematize edilip geliştirilmeye açık olmakla birlikte, metodolojik potansiyeli bakımından değerini korumaktadır.[50]

3. İsim ve Kavramların Rusçalaştırılması Konusundaki Yaklaşımı

Prozorov'un İslam araştırmalarında kullandığı ilmî yönteminin ayırt edici boyutlarından bir diğeri, İslam ve ilimlerine Arapça terim ve isimlerin Rusçaya aktarımı konusundaki ilkesel tavrıdır. St. Petersburg oryantalizm ekolünün bir temsilcisi olan müellif, metinlerde yer alan özel isimler, yer adları, eser başlıkları ve kavramların mümkün olduğunca asıllarına sadık bir şekilde Rusçaya aktarılması gerektiğini savunur.[51] Onun buradaki hassasiyeti orijinal sözcüğün kendisinde taşıdığı manayı ve bağlamsal ilişkilerini korumaktır.

Bu çerçevede, öncelikle ilgili kavramın taşıdığı anlam ve bağlam analiz edilir; Rusçada bunu karşılayan bir sözcük varsa tercih edilir, yoksa Arapça kelime Kiril alfabesine transliterasyonla aynen aktarılır. Özel isimler ise benzer şekilde olduğu gibi Rusçaya kazandırılır. Bununla birlikte bazı durumlarda belirttiği üzere Prozorov, "tevhîd" gibi kavramlar için "tektanrıcılık (*edinobojiye*)" ve "ilahi sıfatlar" yerine "tanrısal sıfatlar (*bojestvennıye atributı*)" gibi İslam'ın özgün anlam çerçevesine münasip Rusça muadillerini kullanır.[52]

Prozorov'a göre, Rusçada "'Umar" için "Omar" veya "Gumar"; şehir ismi "Halab" için ise "Aleppo" gibi yerleşmiş biçimler bulunmaktadır. Pratik yaşamda bu tür kullanım alışkanlıkları, dilin kontrol edilememesi açısından neredeyse kaçınılmazdır. Fakat istisna olarak başvurulur. Dolayısıyla farklı nedenlerle ortaya çıkan, Arapça aslına tam olarak uymayan isim ve kavramların Rusçaya geçmiş versiyonlarının yaygın biçimde kullanılması, gündelik kullanım açısından kabul edilebilir bir durumdur. Öte yandan, "Hristiyanlık" kullanımını "an-Nasârâ" olarak yeniden ifade etmek gibi Rusçada zaten karşılığı olan yaygın Arapça isim veya terimlerin yeniden kullanımı müellif açısından Rusçayı Arapçalaştırmaktan kaçınmak açısından gerekli değildir. Ancak akademik çalışmalar söz konusu olduğunda durum değişir, tarihsel isimler ve terimlerde olabildiğince aslına sadık bir aktarımı benimsemek, ilkesel bir zorunluluk olarak görülür.[53]

Prozorov'un orijinal isim ve kavramlara yönelik Rusçaya çevirisi, onun İslam araştırmalarında araştırmacının mutlak anlamda sahip olması gereken "kavramsal aygıt" veya terminolojik hakimiyet anlayışıyla doğrudan bağlantılıdır.[54] Zira onun açısından İslam araştırmalarında, bir dinî sistem olarak İslam'ın temel özelliklerini ve spesifik cihetlerini olduğu gibi aktarabilen kavramsal aygıta sahiplik araştırmacı için temel bir zorunluluktur.[55] Bu

---

[50] Türkiye'de müstakil bir bilimsel disiplin olarak teşekkül eden İslam Mezhepleri Tarihi ile ilmî usûl ve esasları hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Onat - Kutlu, "İslam Mezhepleri Tarihi'ne Giriş", 19-58; Sönmez Kutlu, *Mezhepler tarihine giriş*, ed. Necdet Subaşı vd. (İstanbul: DEM, Değerler Eğitimi Merkezi, 2013), 9-194; Mehmet Ali Büyükkara, "Bir bilim dalı olarak İslam mezhebleri tarihi ile ilgili metodolojik problemler", *İslâmî ilimlerde metodolji/ usûl mes'elesi: tartışmalı ilmî ihtisas toplantıları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 441-491.

[51] Stanislav Mihayloviç Prozorov - Taufik Kamel İbragim, "Allah ili Bog? Diskussiya S.M. Prozorova i Taufik Kamela İbragima", *Minaret* 1(008) (2006), 13-14; Prozorov, *İslam kak ideologiçeskaya sistema II*, 48, 185-186.

[52] Prozorov, *İslam kak ideologiçeskaya sistema*, 14; Prozorov - İbragim, "Allah ili Bog? Diskussiya S.M. Prozorova i Taufik Kamela İbragima", 9; Prozorov, *İslam kak ideologiçeskaya sistema II*, 184-185.

[53] Prozorov - İbragim, "Allah ili Bog? Diskussiya S.M. Prozorova i Taufik Kamela İbragima", 13-14; Prozorov, *İslam kak ideologiçeskaya sistema II*, 185-187.

[54] Prozorov, "İstoki, problemı i zadaçi ros siyskogo akademiçeskogo islamovedeniya", 27.

[55] Bu noktada konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağını düşündüğümüz bir hususu belirtmek lazım. Bir tarafta Arapça orijinal İslamî terimler ve özel isimler, diğer tarafta ise Rus akademik İslam araştırmaları geleneğinin geliştirdiği Rusçalaştırılmış terminoloji ve sözlük çalışmalarının bulunduğu görülmektedir. Prozorov'un öncülüğünde bu disiplinin geliştirdiği Rusça karşılıklar, kimi zaman "*Kur'ân süresi*" misalinde olduğu gibi Arapça terimleri "*sura*" şeklinde doğrudan Rusçalaştırmakta, kimi zaman da "*ilm-i kelâm*" için "*spekülatif*" veya "*skolastik teoloji (spekulativnaya/ sholastiçeskaya teologiya)*" örneğinde olduğu üzere bağlamı esas alarak kendisine özgü akademik karşılıklar geliştirmektedir. Prozorov'un Rus İslam araştırmaları için gerekli gördüğü kavramsal aygıt, hem bu orijinal Arapça terimlere vukûfiyeti hem de onların bilimsel Rusça karşılıklarına hakimiyet ve onları doğru biçimde kullanabilme yetkinliğini ifade

bağlamda örnek olarak müellife göre "Allah", "Kur'an", "Şeriat" ve "Sünnet" gibi yalnızca İslam'a mahsus semboller, diğer tek tanrıcı (monoteist) dinlerde "Tanrı", "Kutsal Metin", "İlahi Yasa" ve "Gelenek" biçiminde karşılıkları bulunsa dahi, her bir dinin bu öğelere yüklediği özgül anlam alanları nedeniyle diğer monoteist geleneklerin kategorileriyle ikame edilemez. Zira Prozorov, "Allah" isminin yerine soyut tanrı kelimesinin tercih edilmesini, dini ve ideolojik bir sistem olarak İslam'ın özgün ve benzersiz yapısını gölgeleyen bir kullanım olarak değerlendirir. Buna karşın, İslam bağlamında ve belirli sınırlamalar dâhilinde, tanrı ve ondan türetilmiş sözcüklerin "tevhid" için "tektanrıcılık" çevirisinde görüldüğü gibi şartlı bir şekilde özelleştirilerek kullanılması, onun yaklaşımı açısından bir sorun oluşturmaz.[56] Çünkü böyle bir kullanım, İslam'ın özgün muhtevası ve tevhid merkezli anlam çerçevesini ihlal etmemektedir.

Prozorov'un erken dönem çalışmalarında belirli kavramların ve özel isimlerin Rusçaya aktarımı, daha geç dönemlerindeki kullanım tercihleriyle karşılaştırıldığında farklı bir görünüm sunmaktadır. Müellif ilk dönemde, İslam geleneğine özgü bazı terimleri karşılamak için İmparatorluk döneminden itibaren Rus akademik İslam araştırmalarında yerleşik bulunan Hristiyan teolojik terminolojisinden zaman zaman istifade etmiştir. Bu bağlamda İslam Mezhepleri Tarihi literatürünü ifade ederken "heresyiografi (*erisografiya*)",[57] fırka kavramını karşılamak üzere "sekt (*sekti*)" ve benzer biçimde "Fıraku'ş-Şîa" için "*Şiitskiye sekti*"[58] gibi çevirileri tercih etmiştir. Ancak, özellikle Sovyet sonrası dönem çalışmalarında gözlemlendiği üzere müellif bu yaklaşımını terk etmiş ve önceki kullanım tercihlerini tashih etmiştir. Bu bağlamda "Şiitskiye sektı" ifadesi yerine eserin Arapça orijinal başlığı olan "Fıraku'ş-Şîa"yı muhafaza ederek Rusçaya aktarmayı yeğlemiş (Rusçalaştırmış); "heresiyografi" karşılığında ise "doksografi (*doksografiya*)" terimini kullanmıştır.[59] Bu örnekler çoğaltılabilir. Hatta müellif, son dönem çalışmalarının birinde:

> "İslam'a Rusçada belirli tarihsel ve kültürel anlamlar taşıyan ancak Arapça söz varlığında karşılığı bulunmayan terimlerin (ortodoksluk, doğru inanç, sapkınlık, kilise … vb.) uygulanması bu dinin özgün karakterini perdelemekte ve okuyucuya ya da dinleyiciye esasen çarpıtılmış bir tasavvur sunmaktadır."[60]

diyerek bir anlamda daha önce ortaya koyduğu yaklaşımını eleştirmiştir. Bununla birlikte, müellifin çeviri tercihinde zaman içinde ortaya çıkan bu ilkesel farklılığın, esasta bir yaklaşım değişikliğine değil, mevcut bilimsel tutumunun olgunlaşmasına işaret ettiği anlaşılmaktadır. Bu olgunlaşmanın bir göstergesi olarak, Prozorov 2020 yılında sözlük mahiyetinde hazırladığı bir çalışmasında yaklaşık 600 terimi açıklamış; böylece Rusça Arap-İslam terimleri sözlüğünün oluşumunun ilk adımını atmış ve Rus akademik İslam araştırmalarında kavramsal terminoloji birliğini sağlamayı amaçlamıştır.[61]

Prozorov'un İslam kavramları ve ilgili tarihsel terminolojiyi, bağlam açısından uygun karşılığını bulup Rusçaya çevirirken veya özel isimleri aynen Rusçalaştırırken benimsediği yaklaşım Petersburg oryantalizm ekolünün temsilcisi ve Sovyet Arabistik çalışmaları alanının kurucusu İgnatiy Yulianoviç Kraçkovskiy'in (öl. 1951) Kur'an'ı Kerim'in Rusça meal çalışmasına yönelik geliştirdiği "bağlamsal çeviri" metodunun tarihsel metinlere uyarlanmış ve geliştirilmiş bir çeşididir. Bu yöntem, kelimelerin taşıdığı tarihsel, kültürel ve ideolojik anlam alanlarını dikkate almayı esas alır ve birebir (motamot) tercüme anlayışına dayanmaz. Dilbilimci bir

---

eder. Stanislav Mihayloviç Prozorov, "Nauçnoye islamovedeniye v kontekste islamskogo obrazovaniya v Rossii", *Pismennıye pamyatniki Vostoka*, 1(14) (2011): 270.

56 Prozorov - İbragim, "Allah ili Bog? Diskussiya S.M. Prozorova i Taufik Kamela İbragima", 9; Prozorov, *İslam kak ideologiçeskaya sistema II*, 184-185.

57 Stanislav Mihayloviç Prozorov, "İstoriya islama v srednevekovoy musulmanskoy yeresiografii", *İslam: Religiya, obşestvo, gosudarstvo*, ed. Pyotr Afanasyeviç Gryazneviç - Stanislav Mihayloviç Prozorov (Nauka, 1984), 83.

58 Prozorov, *al-Hasan ibn Mûsâ an-Naubahtî, Şiitskiye sekti (Firak aş-Şia): Per. s arab., issled. i komment. S.M. Prozorova*, 63, 110; Stanislav Mihayloviç Prozorov, "Uçeniya şiitov ob imamate v trude al-Hasana an-Naubahti (konets IX v.)", *Pismennıye pamyatniki Vostoka. İstoriko-filologiçeskiye issledovaniya. Yejegodnik 1970*, (1974), 83.

59 Prozorov, *İslam kak ideologiçeskaya sistema*, 90, 247.

60 Prozorov, "İstoki, problemı i zadaçi rossiyskogo akademiçeskogo islamovedeniya", 27.

61 Stanislav Mihayloviç Prozorov, "Arabo-islamskiy terminologiçeskiy slovar rossiyskogo akademiçeskogo islamovedeniya (proyekt)", *Pismennıye pamyatniki Vostoka* 17/3(42) (2020), 34-67.

Arabist Kraçkovskiy, Kur'an'ı Arap sözlü edebiyatının bir anıtı olarak değerlendirmiş[62] ve çevirisinde İslam öncesi ve erken dönem Arap şiirlerindeki kelime dağarcığı (*leksika*) ile o dönemin söz sanatı tekniklerini temel almıştır.[63] Buna karşın, aynı ekolden tarihçi Arabist bir kimliğe sahip Prozorov, metodolojisi linguistik[64] temellere dayanmakla birlikte bağlamsal çeviri prensibini daha geniş bir çerçevede ele almış, İslam'ın düşünsel, sosyolojik ve tarihsel gelişimini göz önünde bulundurarak İslam mezhepleri tarihi metinleri ve diğer Müslüman kaleme ait tarihsel kaynakların çevirisinde bu yöntemi kapsamlı biçimde uygulamıştır. Prozorov'un yaklaşımı, tarihsel süreçleri, fikrî akımları ve mezhepsel ayrışmaları dikkate alan bütüncül bir yorumlama temelinde şekillenmektedir.[65]

4. Arap-İslam Kaynaklarından Bilgi Çıkartma ve İşleme Yöntemi

Müslüman Arap yazılı kültüründe bilginin kaydedilmesi ve aktarılmasında merkezi rol oynayan isnâd zincirlerinin analizi, müellifin bilimsel yöntemi içerisinde bulunan ve akademik araştırmalarında kullandığı bir diğer metodolojidir. Arap tarihî ve biyografi literatüründe yer alan hadis râvilerinin isnâd silsilelerinin tasnifi ve işlenmesiyle bunların tahlilini konu edinen bu ilmî yöntem, Müslümanların erken dönem tarih yazıcılığının mümkün olduğunca eksiksiz ve nesnel biçimde yeniden inşasını amaçlayan yaklaşım çerçevesinde Prozorov'un hocası Pyotr Afanasyeviç Gryazneviç (öl. 1997) tarafından geliştirilmiştir. Prozorov, bu yöntemi esas alarak "VII–X yüzyılların ortalarına dek Irak, İran ve Orta Asya'da Arap Tarihî Edebiyatı: Şiî Tarih Yazıcılığı" adlı çalışmasını hazırlamıştır.[66]

Prozorov, öğrencisi Maksim Gennadyeviç Romanov (26.03.1987–) ile birlikte bu yöntemin uygulama şeklini beş aşama halinde açıklar. Buna göre ilk aşama, ele alınan kaynaktaki tüm hadis formundaki bilgi bloklarının, yani hadis metni ile esere ulaşana kadar izlediği isnâd zincirinin tespit edilmesi ve eserdeki sırasına göre numaralandırılmasından ibarettir. Bu aşama hadislerin metin ve isnâdlarını belirleme evresidir. İkinci aşama elde edilen verilerin kartoteklere aktarılma merhalesidir. Bu doğrultuda kartoteklere hadisin yer aldığı eser(ler)in adı, hadisin eserdeki numarası, isnâd zincirindeki her bir râvinin sıralı numarası (bir nesilde birden fazla râvi mevcutsa ayrıca belirtilir) ve râvilerin Arapça yazılı isimleri ve diğer kesin bilgiler kaydedilir. Bu kart düzenleme uygulaması, isnâd zincirinde yer alan her bir râvi için ayrı bir kartotek oluşturacak şekilde hazırlanır. Bu yöntem, bilginin aktarımındaki tüm ara basamakların ayrıntılı olarak izlenmesine imkân tanır. Tarihî ve ricâl türü kaynaklardan malumat çıkarma ve işleme yönteminin üçüncü aşaması, hazırlanan kartoteklerin isnâd zincirindeki râvilerin yaşadıkları dönemler esas alınarak nesillere göre taksimidir. Dördüncü aşama, nesillere göre sınıflandırılan kartoteklerin râvilerin isimleri esas alınarak alfabetik biçimde sıralanmasıdır. Bu sınıflandırma ve sıralamaların amacı, bilgi akışının kronolojik ve ilişkisel bağlarını daha açık biçimde ortaya koymak, verileri düzenli bir yapıya kavuşturarak çalışmayı kolaylaştırmaktır. Son aşama ise elde edilen verilerin işlenmesi ve analizidir. Bu aşamada hazırlanan kartotekler, müstakil kâğıt sahifelerinde grafiksel şemalar şeklinde düzenlenir. Bunun neticesinde, hoca ile talebe arasındaki ilişki, bilginin hangi yollar üzerinden aktarıldığı ve râviler arasındaki diğer ilmî irtibatların daha açık ve görünür hale gelmesidir. Zaten bu durum, söz konusu

---

62 Anna Arkadyevna Dolinina, "Russkiye perevodı Korana v XX veke: kratkaya harakteristika", *Uçyonıye zapiski Kazanskogo universiteta* 155/3(2) (2013), 10.

63 Stanislav Mihayloviç Prozorov, "Metodologiçeskiye podhodı k perevodu Korana na russkiy yazık", *Materialı mejdunarodnoy nauçnoy konferentsii* (Şigabutdin Mardjani: naslediye i sovremennost, Kazan: İnstitut istorii AN Tateristana, 2008), 75.

64 Hanna E. Jansen - Michael Kemper, "Hijacking Islam The Search for a New Soviet Interpretation of Political Islam in 1980", *The Heritage of Soviet Oriental Studies*, ed. Michael Kemper - Stephan Conermann, Routledge Contemporary Russia and Eastern Europe Series 25 (London: Routledge, 2011), 128.

65 Ayrıntılı bilgi için bk.: Prozorov, "Metodologiçeskiye podhodı k perevodu Korana na russkiy yazık", 73-76; Prozorov, *İslam kak ideologiçeskaya sistema*, 14; Prozorov, *İslam kak ideologiçeskaya sistema II*, 48, 184-187; Prozorov, "Arabo-islamskiy terminologiçeskiy slovar rossiyskogo akademiçeskogo islamovedeniya (proyekt)", 34-37.

66 Söz konusu yöntem, müellifin de içinde yer aldığı enstitünün Arabist tarihçileri tarafından yürütülen "VII. yüzyılın ilk yarısından XI. yüzyıla kadar Erken Orta Çağ Arap Tarihî Edebiyatı" başlıklı proje kapsamında uygulanmıştır. Prozorov, "Vmesto vvedeniya: Avtobiografiya, Spisok nauçnıh trudov", 25; Stanislav Mihayloviç Prozorov - Maksim Gennadyeviç Romanov, "Metodika izvlecheniya i obrabotki informatsii iz arabskih istoçnikov (na materiyale istoriko-biografiçeskoy literaturı)", *Vostok/Oriens* 4 (2003), 117; Stanislav Mihayloviç Prozorov, *Arabskaya istoriçeskaya literatura v İrake, İrane i Sredney Azii v VII-seredine X v. Şiitskaya istoriografiya*, ed. Pyotr Afanasyeviç Gryazneviç (Moskova: Nauka, 1980), 6-7.

bağlantıların nitelik bakımından değerlendirilmesini mümkün kılar.[67]

Prozorov'a göre, mezkûr beş aşamalı bilgi çıkarma ve işleme çalışması sayesinde elde edilen fişlemeler, daha önce dağınık ve birbirine benzer halde bulunan kaynaklardaki verileri, düzenli ve sınıflandırılmış duruma getirmiştir. Böylece bu eserlerde yer alan bilgilere farklı bir açıdan bakmaya, bunların niceliksel ve niteliksel yönlerini incelemeye ve birtakım ehemmiyetli sorunları çözmeye imkân tanımıştır. Prozorov, söz konusu yöntem doğrultusunda Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin (öl. 356/967) "Meḳātilü'ṭ-Ṭâlibiyyîn" eseri ile Şiî ricâl âlimi Ebû Amr el-Keşşî'nin (öl. 370/980) "Ma'rifetü'r-ricâl (Kitâbu'r-Ricâl)" isimli kitabını incelemeye tâbi tutmuştur. Onun aktardığı üzere, bu iki eserde bulunan isnâd zincirlerinden hareketle elde edilen malzemenin işlenmesi, Şiî tarih yazıcılığının teşekkülüne dair birçok ehemmiyetli meselenin aydınlatılmasına ve yeni bulguların gerçekleşmesine kapı aralamıştır. Nitekim bu bağlamda, (1) Şiî tarihî geleneğin sözlü safhasının oluşumuna ve tarihî literatürün meydana gelişine katkıda bulunan şahısların kimlikleri belirlenebilmiştir. Ayrıca (2) bu şahısların faaliyet gösterdikleri dönem ve sosyal çevreleri tespit edilmiş ve isnâd zinciri içindeki konumları ortaya konulmuştur. Bunun yanında, (3) nakledilen bilginin içeriğine dair veriler elde edilmiş, bu bilginin intikal sürecinde uğradığı değişiklikler takip edilebilmiştir. Müellife göre bu ilmî yöntem, (4) Şiî tarihî geleneğin ne gibi yollarla yayıldığının ve Şiî merkezler arasındaki irtibatların hangi doğrultuda geliştiğinin aydınlatılmasını sağlamıştır. Yine, (5) elde edilen malzemenin daha sonraki dönem Şiî müelliflerin eserlerinde yer alan bilgilerle karşılaştırılması yoluyla kaybolmuş bazı eserlerin yapısının ve muhtevasının kısmen yeniden oluşturulması mümkün olmuştur.[68]

Prozorov'un bu metodolojisi Fuat Sezgin'in çalışmalarında takip ettiği ilmî yöntemin Şiî kaynaklara tatbik edilmiş bir çeşidi olarak değerlendirmek mümkündür. Bununla birlikte aynı yöntemin Gryazneviç'in diğer talebeleri tarafından Endülüs ile Mısır ve Kuzey Afrika'daki Arap tarihî literatürüne de tatbik edilmiş olması,[69] bu metodolojinin Leningrad oryantalizm ekolü içinde özgün bir çizgi olarak geliştiğinin işareti olabilir. Günümüzde benzer yaklaşım, Türkiye'de Sezgin'in ilmî izini takip eden Ferhat Gökçe tarafından Sünnî hadis isnâd zincirlerine uygulanmakta ve Humeyd b. Zencûye'nin (öl. 251/868) kayıp sayılan "Kitâbu't-Tergîb"inin çeşitli kaynaklardaki izleri derlenerek kısmen yeniden inşa edildiği görülmektedir.[70]

Prozorov ve Romanov, söz konusu yöntemin yalnızca Şiî tarih yazıcılığına ilişkin tek bir yönü değil, klasik dönem İslâm toplumunun daha bütüncül bir tablosunu yeniden inşa etmeye yetecek ölçüde geniş bir potansiyele sahip olduğunu ileri sürerler. Onlara göre bu metodoloji mevcut verilerin tamamının sistematik biçimde ele alınmasını sağlamakta, tarihî şahsiyetler arasındaki muhtemel bağlantıları görünür kılmakta ve tarihî-kültürel, dinî ile sosyo-politik bağlamın yeniden inşasına katkı sağlamaktadır. Yazarlar ayrıca modern bilgisayar olanaklarının bu potansiyeli açığa çıkaracak nitelikte elektronik ilişkisel veri tabanlarının kurulmasını mümkün kılacağını belirterek konunun ayrıntılarını etraflıca izah etmektedirler.[71]

Sonuç

Bu araştırmamızda, Prozorov'un İslam'a yönelik bilimsel metodolojik yaklaşımı, tarihçilik anlayışı, Arap-İslam kaynaklarından bilgi çıkarma ve işleme yöntemi ile özel isim ve terimlerin Rusçaya aktarımına dair ilkesel tutumunu bütüncül bir çerçevede ele almak hedeflenmiştir. Girişte vurgulandığı üzere sosyal ve beşerî bilimlerde araştırmacının sahip olduğu kimlik, yetiştiği entelektüel çevre ve içinde bulunduğu sosyo-politik bağlam, üretilen bilginin mahiyetini doğrudan etkilemektedir. Bu çerçevede Prozorov'un ilmî faaliyetlerine Sovyetler Birliği

---

67 Prozorov - Romanov, "Metodika izvlecheniya i obrabotki informatsii iz arabskih istoçnikov (na materiyale istoriko-biografiçeskoy literaturı)", 117, 127.

68 Prozorov, *Arabskaya istoriçeskaya literatura v İrake, İrane i Sredney Azii v VII-seredine X v. Şiitskaya istoriografiya*, 8; Prozorov - Romanov, "Metodika izvlecheniya i obrabotki informatsii iz arabskih istoçnikov (na materiyale istoriko-biografiçeskoy literaturı)", 117-118.

69 Pyotr Afanasyeviç Gryazneviç, "Ot redaktora", *Arabskaya istoriçeskaya literatura v İspanii (VIII — pervaya tret XI v.)*, kitap editörü Konstantin Alekseyeviç Boyko, 6-7. editör Pyotr Afanasyeviç Gryazneviç (Moskova: Nauka, 1977), 7; Konstantin Alekseyeviç Boyko, *Arabskaya istoriçeskaya literatura v İspanii (VIII — pervaya tret XI v.)*, ed. Pyotr Afanasyeviç Gryazneviç (Moskova: Nauka (GRVL), 1977); Konstantin Alekseyeviç Boyko, *Arabskaya istoriçeskaya literatura v Yegipte (VII-IX vv.)*, ed. Pyotr Afanasyeviç Gryazneviç (Moskova: Nauka (GRVL), 1983); Konstantin Alekseyeviç Boyko, *Arabskaya istoriçeskaya literatura v Yegipte (IX-X vv.)*, ed. Pyotr Afanasyeviç Gryazneviç (Moskova: Nauka (GRVL), 1991).

70 Yöntemleri krş. bk.: Ferhat Gökçe, *İsnâdlarda Saklı Eserler -Humeyd b. Zencûye'nin (ö. 251/868) Kitâbu't-Tergîb'inin Yeniden İnşâsı-* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2019), 15-24 vd.

71 Prozorov, "Metodologiçeskiye podhodı k perevodu Korana na russkiy yazık", 117, 118-127.

döneminde başladığı, entelektüel formasyonunu bu dönemde edindiği ve metodolojik yaklaşımının temel hatlarıyla sonraki çalışmalarında da süreklilik arz ettiği anlaşılmaktadır.

Prozorov'un İslam araştırmalarında esas aldığı metodolojik yaklaşımı, İslam'ı tarihsel süreç içinde teşekkül etmiş, kendi iç dinamikleriyle işleyen, esnek ve süreklilik arz eden bir ideolojik sistem olarak ele alma anlayışına dayanmaktadır. Onun İslam'ı Kur'ânî-Peygamberî dönem, fikrî ayrılıklar ve ayrışma safhası ile bölgesel İslam evresi şeklinde üç aşamada incelemesi, İslam'ı ideolojik bir sistem olarak okumasının göstergesidir. Birleşik İslam ile bölgesel İslam ayrımı, umumî temel esaslar ile yerel tezahürler arasındaki ilişkiyi açıklamada analitik bir araçtır. Sekülerlik, beşer ürünü olduğu yönündeki ön kabul, göreli objektiflik ve eleştirel bakış, onun akademik perspektifinin ana eksenini oluşturmaktadır. Bu yaklaşım çerçevesinde İslam, ilâhî hakikat iddiası bağlamında değil, tarihsel ve toplumsal bir olgu olarak incelenmekte, Kur'an ve Sünnet ise bağlayıcı normatif metinler olmaktan ziyade tarihsel olarak analiz edilebilir kaynaklar şeklinde ele alınmaktadır. Bu yönüyle Prozorov'un yaklaşımı, idealleştirici veya indirgemeci bakış açılarından ayrılarak akademik bir konumlanma iddiası taşımaktadır.

Çalışmamızda elde edilen bir diğer bulgu, Prozorov'un St. Petersburg merkezli Rus akademik İslam araştırmaları geleneği içindeki öncü ve sistemleştirici katkılarıdır. Tarih yazımı ve kaynak çalışmaları kapsamında teşekkül eden bu disiplin, kendine özgü kavramsal aygıtı, metodolojik ilkeleri ve terminolojik tercihleriyle müstakil bir akademik alan hüviyeti kazanmıştır. Prozorov'un bu bağlamda ilmî faaliyetleri, Rus İslam araştırmalarının kurumsallaşmasına ve hatta eğitim ve uzman yetiştirme süreçlerinin sistemleşmesine katkı sağlamıştır.

Prozorov'un tarihçilik anlayışı, birincil kaynaklara dayalı çalışma, yazma eserlerle doğrudan temas, edisyon kritiği ve bağlamsal-tarih analiz yaklaşımı etrafında şekillenmektedir. Bilhassa İslam Mezhepleri Tarihi alanındaki çalışmaları, onun tarihçi kimliğini net bir biçimde yansıtmaktadır. Bununla birlikte, araştırmalarında yer yer erken dönem birincil kaynaklara sınırlı ölçüde başvurduğu ve Şiî kaynaklara ve tezlerine Ehl-i Sünnet'e kıyasla daha fazla ağırlık verdiği gözlemlenmektedir. Bu durum, bazı tarihsel tespitlerinin değerlendirilmesinde kaynak tercihlerinin dikkate alınmasının akademik açıdan faydalı olacağını göstermektedir.

Prozorov'un öne çıkan özgün katkılarından diğer biri, Leningrad oryantalistlerinin geliştirdiği Arap-İslam kaynaklarındaki isnâd zincirlerinden düzenli şekilde bilgi elde etme ve işleme esasına dayanan beş aşamalı yöntemin kullanımıdır. Bu metodoloji, Şiî tarih yazıcılığının teşekkül süreci, bilgi aktarım ağları ve kaybolmuş eserlerin muhtevasının kısmen yeniden inşasına olanak tanımıştır. Verilerin nicel ve nitel tasnifine dayanan bu yaklaşım, yalnızca Şiî literatürle sınırlı kalmayıp erken dönem bütün ilgili kaynaklara uygulanmaya elverişli bir potansiyel taşımaktadır. Ayrıca bu metodolojinin dijital ortamda uygulanabilirliği araştırmacıların önünü açan dikkat çekici bir yeniliktir.

İslam'la ilişkili kavramların Rusçaya aktarımı konusundaki yaklaşımı da onun metodolojik hassasiyetini yansıtan bir diğer boyuttur. Prozorov, Arapça terim ve özel isimlerin mümkün olduğunca asıllarına sadık kalınarak Rusçaya aktarılması gerektiğini savunmuş ve Hristiyan teolojik terminolojisinin İslam'a uygulanmasının kavramsal çarpıtmalara sebebiyet verdiğini açık dille itiraf etmiştir. Bu doğrultuda, onun erken dönem çalışmalarında benimsediği bazı çeviri tercihlerini sonraki eserlerinde gözden geçirip tashih etmesi, bu konudaki yaklaşımında köklü bir değişimden ziyade metodolojik bir olgunlaşmanın gerçekleştiğini göstermektedir.

Sonuç olarak Prozorov, St. Petersburg klasik İslam araştırmaları ekolünün geleneğini İmparatorluk döneminden itibaren sürdüren, kaynak-temelli ve tarihsel analiz odaklı bir oryantalist araştırmacıdır. Onun İslam araştırmalarında benimsediği bilimsel usûl ve esasları, İslam Mezhepleri Tarihi alanı için verimli perspektif sunmaktadır. Ancak bilhassa mutlak objektiflik iddiasının inançlı araştırmacıyı epistemik alanda sınırlayan bir özellik taşıması, kaynak seçimi ve analizinde bazı eksikliklerin bulunması ve kavramların süreç içindeki gelişiminin izlenmesi noktasında yetersizlikler barındırması, onun yaklaşımının geliştirilmeye açık yönlere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle Prozorov'un ilmî mirası, olduğu gibi benimsenmesi gereken bir modelden ziyade, eleştirel bir bilinçle mütalaa edilmesi ve geliştirilmeye açık bir metodolojik zemin olarak görülmesi kanaatindeyiz. Böyle bir yaklaşım tarzı, hem Rus akademik İslam araştırmaları geleneğinin olumlu kazanımlarını muhafaza etmeyi hem de İslam Mezhepleri Tarihi alanında daha sağlam, dengeli ve çok boyutlu analizler üretmeyi mümkün kılacaktır.

Kaynakça | References

Abdullaev, Abdullazhon. "Rus Oryantalist S.M. Prozorov'un (1938–) Hayatı ve Entelektüel Kişiliği". *10th International New York Academic Research Congress on Social, Humanities, Administrative, and Educational Sciences Proceedings Book*. 859-869. Türkiye: BZT Turan Publishing House, 2024. https://doi.org/10.5281/zenodo.12734922

Alikberov, Alikber Kalabekoviç. "Rossiyskoye islamovedeniye, yego predmet i mesto v sisteme gumanitarnıh znaniy (Po sledam odnoy nauçnoy diskussii)". *Ars Islamica: v çest Stanislava Mihayloviça Prozorova (Ars Islamica: in honor of Stanislav Mikhailovich Prozorov)*. ed. Mihail Borisoviç Piotrovskiy - Alikber Kalabekoviç Alikberov. 51-76. Moskva: Nauka, 2016.

Bağdadi, Abdülkahir el-. *el-Fark Beyne'l-Fırak (Mezhepler Arasındaki Farklar)*. çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: TDV Yayınları, 9. Basım, 2018.

Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkāhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-. *Kitabu Uṣûlü'd-dîn*. İstanbul: İstanbul Dârülfünunu İlâhiyat Fakültesi, 1. Basım, 1928.

Boyko, Konstantin Alekseyeviç. *Arabskaya istoriçeskaya literatura v İspanii (VIII — pervaya tret XI v.)*. ed. Pyotr Afanasyeviç Gryazneviç. Moskova: Nauka (GRVL), 1977.

Boyko, Konstantin Alekseyeviç. *Arabskaya istoriçeskaya literatura v Yegipte (IX-X vv.)*. ed. Pyotr Afanasyeviç Gryazneviç. Moskova: Nauka (GRVL), 1991.

Boyko, Konstantin Alekseyeviç. *Arabskaya istoriçeskaya literatura v Yegipte (VII-IX vv.)*. ed. Pyotr Afanasyeviç Gryazneviç. Moskova: Nauka (GRVL), 1983.

Büyükkara, Mehmet Ali. "Bir bilim dalı olarak İslam mezhebleri tarihi ile ilgili metodolojik problemler". *İslâmî ilimlerde metodolji/usûl mes'elesi: tartışmalı ilmî ihtisas toplantıları*. 441-491. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. basım., 2005.

Dolinina, Anna Arkadyevna. "Russkiye perevodı Korana v XX veke: kratkaya harakteristika". *Uçyonıye zapiski Kazanskogo universiteta* 155/3(2) (2013), 7-17.

Gökçe, Ferhat. *İsnâdlarda Saklı Eserler -Humeyd b. Zencûye'nin (ö. 251/868) Kitâbu't-Tergîb'inin Yeniden İnşâsı-*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 1. Basım, 2019.

Gryazneviç, Pyotr Afanasyeviç. "Ot redaktora". *Arabskaya istoriçeskaya literatura v İspanii (VIII — pervaya tret XI v.)*. kitap editörü Konstantin Alekseyeviç Boyko, 6-7. editör Pyotr Afanasyeviç Gryazneviç. Moskova: Nauka, 1977.

Jansen, Hanna E. - Kemper, Michael. "Hijacking Islam The Search for a New Soviet Interpretation of Political Islam in 1980". *The Heritage of Soviet Oriental Studies*. ed. Michael Kemper - Stephan Conermann. 124-144. Routledge Contemporary Russia and Eastern Europe Series 25. London: Routledge, 2011.

Korkmaz, Sıddık. *Tarihin tahrifi: İbn Sebe meselesi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 1. basım., 2005.

Kutlu, Sönmez. *Mezhepler tarihine giriş*. ed. Necdet Subaşı vd. İstanbul: DEM, Değerler Eğitimi Merkezi, 3. basım., 2013.

Kutlu, Sönmez. *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*. Ankara: TDV Yayınları, 4. Basım, 2018.

Madelung, Wilferd. "Bemerkungen zur imamitischen Firaq-Literatur". *Der Islam* 43/1-2 (1967). https://doi.org/10.1515/islm.1967.43.1-2.37

Matoçkina, Anna - Stetskeviç, Mihail. "Stanovleniye rossiyskogo islamovedeniya: mejdu konfessionalizmom i nauçnoy obyektivnostyu (vtoroy polovina XIX-naçalo XX v.)". *Gosudarstvo, religiya, Tserkov v Rossii i za rubejom* 36/1 (2018), 82-106. https://doi.org/10.22394/2073-7203-2018-36-1-82-106

Onat, Hasan. *Emeviler Devri Şiî Hareketleri ve Günümüz Şiîliği*. Ankara: TDV Yayınları, 1. Basım, 1993.

Onat, Hasan - Kutlu, Sönmez. "İslam Mezhepleri Tarihi'ne Giriş". *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*. ed. Hasan Onat - Sönmez Kutlu. 19-60. Ankara: Grafiker Yayınları, 7. Basım, 2018.

Piotrovskiy, Mihail Borisoviç - Stanislav Mihayloviç Prozorov (ed.). *İslam: Slovar ateista*. Moskova: Politizdat, 1988.

Prozorov, Stanislav Mihayloviç. *al-Hasan ibn Mûsâ an-Naubahtî, Şiitskiye sektı (Firak aş-Şia):*

Per. s arab., issled. i komment. S.M. Prozorova. Moskova: Nauka, 1973.

Prozorov, Stanislav Mihayloviç. "Arabo-islamskiy terminologiçeskiy slovar rossiyskogo akademiçeskogo islamovedeniya (proyekt)". *Pismennıye pamyatniki Vostoka* 17/3(42) (2020), 34-67.

Prozorov, Stanislav Mihayloviç. *Arabskaya istoriçeskaya literatura v İrake, İrane i Sredney Azii v VII-seredine X v. Şiitskaya istoriografiya*. ed. Pyotr Afanasyeviç Gryazneviç. Moskova: Nauka, 1980.

Prozorov, Stanislav Mihayloviç. "Duhovnıye tsennosti sufiyev v nadpisyah na liçnıh veşah (po materialam arabskoy rukopisi soçineniya po sufizmu 'Azizi Şayzalı, um. v 494/1100". *Pismennıye pamyatniki Vostoka* 1(20) (2014), 114-125.

Prozorov, Stanislav Mihayloviç (ed.). *Hrestomatiya po islamu: perevody s arabskogo, vvedeniya i primeçaniya*. Moskova: Nauka (Vostoçnaya literatura), 1994.

Prozorov, Stanislav Mihayloviç vd. (ed.). *İslam: Entsiklopediçeskiy slovar*. Moskova: Nauka (Vostoçnaya literatura), 1991.

Prozorov, Stanislav Mihayloviç. *İslam kak ideologiçeskaya sistema*. Moskova: Nauka (Vostoçnaya literatura), 2004.

Prozorov, Stanislav Mihayloviç. *İslam kak ideologiçeskaya sistema II*. Moskova: Nauka (Vostoçnaya literatura), 2016.

Prozorov, Stanislav Mihayloviç (ed.). *İslam na territorii bıvşey Rossiyskoy imperii (Entsiklopediçeskiy slovar) -1-*. Moskova: Nauka (Vostoçnaya literatura), 1998.

Prozorov, Stanislav Mihayloviç. "İstoki, problemı i zadaçi rossiyskogo akademiçeskogo islamovedeniya". *Pismennıye pamyatniki Vostoka* 16/4(39) (2019), 18-33.

Prozorov, Stanislav Mihayloviç. "İstoriya islama v srednevekovoy musulmanskoy yeresiografii". *İslam: Religiya, obşestvo, gosudarstvo*. ed. Pyotr Afanasyeviç Gryazneviç - Stanislav Mihayloviç Prozorov. 83-86. Nauka, 1984.

Prozorov, Stanislav Mihayloviç. "K istorii musulmanskoy dogmatiki: murdjiitı". ed. İ. M. Smilyanskaya - S. H. Kyamilev. *İslam v istorii narodov Vostoka (sbornik statey)*, 19-24.

Prozorov, Stanislav Mihayloviç. "K voprosu o «pravoverii» v islame: ponyatiye ahl as-sunna (sunnitı)". *Problemı arabskoy kulturı*, 213-218.

Prozorov, Stanislav Mihayloviç. *Klassiçeskoye islamovedeniye (Vvedeniye v islamovedeniye)*. Sankt Peterburg: Vostoçnıy fakultet SPbGU, 2009.

Prozorov, Stanislav Mihayloviç. "Metodologiçeskiye podhodı k perevodu Korana na russkiy yazık". *Materialı mejdunarodnoy nauçnoy konferentsii*. 73-76. Kazan: İnstitut istorii AN Tateristana, 2008.

Prozorov, Stanislav Mİhayloviç. *Muhammad ibn 'Abd al-Karîm aş-Şahrastânî, Kniga o religiyah i sektah (Kitab al-milal va-n-nihal, Çast pervaya: İslam): Perevod s arabskogo, vvedeniye i kommentariy S.M. Prozorova*. Moskva: Nauka, 1984.

Prozorov, Stanislav Mihayloviç. "Nauçnoye islamovedeniye v kontekste islamskogo obrazovaniya v Rossii". *Pismennıye pamyatniki Vostoka* 1(14) (2011), 270-278.

Prozorov, Stanislav Mihayloviç. "Nekotorıyeştrihi k portretu verhovnogo sudyi Bagdada Abu Yusufa (um. v 798 g.) (po materialam unikalnoy rukopisi biografiçeskogo slovarya al-Andarasbani, sostavlennogo do 1169 g.)". *Pismennıye pamyatniki Vostoka* 1(8) (2008), 165-169.

Prozorov, Stanislav Mihayloviç. "Predisloviye". *Ali bin Muhammad al-Fahri, Kratkoye razyasneniye k pereçnyu posledovateley raznıh ver (Kitâb talhîsi al-bayân fî zikr firak ahl al-adyân) Faksimile rukopisi: izdaniye teksta, predisloviye, kratkoye izlojeniye soderjaniya ve ukazateli S.M. Prozorova*. ed. Mihail Borisoviç Piotrovskiy. 7-16. Moskova: Nauka, 1988.

Prozorov, Stanislav Mihayloviç. "Rol akademiçeskogo islamovedeniya v sfere islamovedçeskogo obrazovaniya i prosveşeniya". *Ex Oriente lux: Sbornik statey k 75-letiyu Mihaila Borisoviça Piotrovskogo*. 170-195. Sankt-Peterburg: İzdatelstvo Gosudarstvennogo Ermitaja, 2019.

Prozorov, Stanislav Mihayloviç. "The Leningrad/St. Petersburg School of Scientific Islamology". *The Heritage of Soviet Oriental Studies*. ed. M. Kemper - S. Conermann. 112-123. Londra,

New York: Routledge, 2011.

Prozorov, Stanislav Mihayloviç. "Uçeniya şiitov ob imamate v trude al-Hasana an-Naubahti (konets IX v.)". *Pismennıye pamyatniki Vostoka. İstoriko-filologiçeskiye issledovaniya. Yejegodnik 1970*, 83-107.

Prozorov, Stanislav Mihayloviç. "Vmesto vvedeniya: Avtobiografiya, Spisok nauçnıh trudov". *Ars Islamica: v çest Stanislava Mihayloviça Prozorova (Ars Islamica: in honor of Stanislav Mikhailovich Prozorov)*. ed. Mihail Borisoviç Piotrovskiy - Alikber Kalabekoviç Alikberov. Moskva: Nauka, 2016.

Prozorov, Stanislav Mihayloviç. "Zametki ob islame". *İslamovedeniye* 1(7) (2011), 73-83.

Prozorov, Stanislav Mihayloviç - İbragim, Taufik Kamel. "Allah ili Bog? Diskussiya S.M. Prozorova i Taufik Kamela İbragima". *Minaret* 1(008) (2006), 8-15.

Prozorov, Stanislav Mihayloviç - Romanov, Maksim Gennadyeviç. "Metodika izvlecheniya i obrabotki informatsii iz arabskih istoçnikov (na materiyale istoriko-biografiçeskoy literaturı)". *Vostok/Oriens* 4 (2003), 117-127.

Van Ess, Josef. "Das Kitab Al-Irga' Des Hasan B. Muhammad B. Al-Hanafiyya". *Arabica* 21/1 (1974), 20-52. https://doi.org/10.1163/157005874X00030

Vloten, G. Van. "Irdja". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 45 (1891).

Extended Summary

This article offers a comprehensive and systematic examination of the scientific methodological approach of the Russian Orientalist Stanislav Mihaylovich Prozorov (b. 1938) to the study of Islam, with particular attention to his understanding of historiography, his techniques for extracting and processing data from isnād chains in Arabo-Islamic sources, and his principled stance on the translation of Islamic terms and proper names into Russian. The study aims to situate Prozorov's scholarly output within its broader intellectual, ideological, and institutional context, while at the same time providing a critical assessment of the strengths and limitations of his methodological framework, especially from the perspective of the History of Islamic Sects.

As is well known, research in the social sciences and humanities cannot be entirely dissociated from the researcher's personal background, intellectual formation, and the socio-political environment in which scholarly activity takes place. This interdependence becomes particularly evident in studies of religion and sectarian traditions, where methodological choices are often closely linked to broader ideological assumptions. In this respect, an analysis of Prozorov's approach to Islam necessitates careful consideration of the Soviet context in which his academic career began and matured. Although Prozorov continued to produce scholarly works after the dissolution of the Soviet Union, the core methodological principles that shaped his research were largely formed during the Soviet period and display a notable degree of continuity throughout his later scholarship.

Prozorov is widely recognized as one of the leading representatives of the Leningrad, later Saint Petersburg, school of Orientalism and as a foundational figure in the discipline of Russian academic Islamic studies, commonly referred to as klassicheskoye islamovedeniye. His intellectual profile reflects a scholar trained under a regime that promoted atheism as an official ideology. Nevertheless, with the exception of a single explicitly ideological work, Prozorov's writings do not exhibit a systematic or overt atheistic propaganda. Instead, his studies of Islam are characterized by a consistent commitment to secularity and methodological neutrality. Islam is treated not as a confessional system to be defended or refuted, but as a historical and social phenomenon that can be analyzed through the tools of critical scholarship.

At the core of Prozorov's methodological perspective lies his conception of Islam as an ideological system that possesses common foundational principles while simultaneously manifesting itself in diverse historical and regional forms. This understanding underpins his well-known tripartite classification of Islamic history into three major stages: the Qurʾānic–Prophetic period, the phase of doctrinal differentiation and pluralization, and the stage of regional Islam. According to this model, early Islam represents a formative phase centered on revelation and prophetic authority; subsequent centuries witness processes of doctrinal divergence, sectarian differentiation, and intellectual pluralization; finally, Islam assumes

distinct regional configurations shaped by local historical, cultural, and political conditions. The distinction Prozorov draws between what he terms “unified Islam” and “regional Islam” functions as an analytical tool for explaining the dynamic relationship between universal normative claims and their historically contingent expressions.

The article argues that Prozorov’s scientific methodology rests on four interrelated principles. First, he operates with an anthropogenic presupposition, according to which Islam, despite its claims to divine origin, is approached as a product of human historical processes. Second, his work is grounded in the principle of secularity, which seeks to exclude confessional commitments from scholarly analysis. Third, Prozorov adopts a notion of relative objectivity, acknowledging the impossibility of complete neutrality while nevertheless striving for balanced and critically informed interpretations. Fourth, his approach is shaped by a critical historiographical stance that prioritizes source criticism, contextualization, and methodological rigor. Within this framework, the Qurʾān and the Sunnah are not treated as normatively binding texts, but rather as historical sources subject to scholarly examination.

A significant portion of the study is devoted to Prozorov’s identity as a historian and to his concrete research practices. His historiographical method can be described as primarily descriptive, yet firmly anchored in contextual-historical analysis. He places strong emphasis on working with primary sources, including direct engagement with manuscript materials, and on the application of textual criticism and comparative analysis. At the same time, Prozorov makes extensive use of modern Western and Eastern secondary literature, integrating insights from a wide range of contemporary scholarship into his analyses. This combination of classical source-based research and engagement with modern academic debates constitutes one of the defining features of his work.

Nevertheless, the article also draws attention to certain limitations in Prozorov’s historiographical practice. In some of his studies, particularly those dealing with early Islamic history, his reliance on early primary sources appears relatively limited. Moreover, in his treatment of sectarian history, he tends to privilege Shiʿi sources and perspectives over Sunni ones. While this preference is methodologically defensible in studies specifically focused on Shiʿi historiography, it necessitates careful consideration when evaluating broader historical claims. Awareness of these source-related choices is therefore essential for a balanced assessment of his conclusions.

One of Prozorov’s most original and influential contributions lies in his use of a five-stage method for extracting and processing data from isnād chains in Arabo-Islamic sources. Developed within the broader tradition of Leningrad Orientalism, this method treats isnād networks as structured systems of information transmission rather than merely formal chains of authority. By systematically collecting, classifying, and analyzing data derived from isnāds, Prozorov demonstrates that it is possible to reconstruct aspects of intellectual networks, trace patterns of knowledge transmission, and even partially recover the contents of lost works. Although he primarily applies this methodology to the reconstruction of Shiʿi historiography, the study shows that its potential applicability extends to early Islamic historiography more generally. Furthermore, the emphasis on quantitative and qualitative data classification renders this approach particularly suitable for adaptation to digital humanities tools and databases.

Another important dimension of Prozorov’s methodology concerns his approach to the translation of Islamic terms and proper names into Russian. He consistently argues that Arabic technical terminology and personal names should be rendered in forms that remain as faithful as possible to their original linguistic structures. In this regard, he explicitly criticizes the unreflective application of Christian theological terminology to Islamic concepts, noting that such practices result in conceptual distortions. His translation strategy aligns closely with the contextual translation method associated with the Saint Petersburg School of Orientalism, which emphasizes semantic precision and historical sensitivity over formal equivalence. The article notes that while some of Prozorov’s early translation choices reflect the conventions of his time, his later works exhibit a more refined and consistent terminological framework. This evolution is interpreted not as a radical methodological shift, but as a process of scholarly maturation and self-correction.

The study further situates Prozorov’s scholarship within the institutional and intellectual development of Russian Islamic Studies. His contributions played a significant role in the consolidation of the Saint Petersburg tradition as a distinct academic field with its own

conceptual apparatus, methodological norms, and educational structures. Through his research, teaching, and supervision of students, Prozorov contributed to the institutionalization of Islamic studies in Russia and to the training of new generations of specialists in the field.

In conclusion, the article contends that Prozorov should be regarded as a representative of the classical Saint Petersburg School of Islamic studies, characterized by a strong commitment to source-based research and historical analysis. His methodological principles offer valuable perspectives for the study of the History of Islamic Sects, particularly in terms of historiography, isnād analysis, and terminological precision. At the same time, his work is not without limitations, especially with regard to source selection, analytical balance, and the implications of his secular and anthropogenic presuppositions for the study of normative religious claims. For these reasons, Prozorov's scholarly legacy is best approached not as a model to be adopted uncritically, but as a methodological framework to be engaged with, evaluated, and further developed through critical reflection. Such an approach allows for the preservation of the constructive achievements of Russian academic Islamic studies while also enabling more nuanced, balanced, and multidimensional analyses within the field of the History of Islamic Sects.